

Kovács Sándor Iván

RÁKÓCZI LÁSZLÓ NAPLÓJÁNAK ZRÍNYIRE VONATKOZÓ TUDÓSÍTÁSAI

Rákóczi László (1633–1664) magyar nyelvű naplójának az 1654–1658 közötti esztendőkből fennmaradt szövege csak több mint háromszáz esztendő elteltével válhatott kutatási tárgyá.

Horn Ildikó írt róla széles körű levéltári kutatásokra alapozott felfedező tanulmányt,¹ szövegét ugyanő rendezte sajtó alá, R. Várkonyi Ágnes pedig utószóval látta el a *Magvető Kiadó Hírmondó*-sorozatának utolsó köteteként megjelent tudománytörténeti szenzációt.²

A Rákóczi-naplóról magam is bővebb terjedelmű, négyrészes tanulmányt írtam: 1., Észrevételeket tettem a szövegkiadásra és a jegyzetekre, 2., *Amiről beszél; Amiről hallgat; Amiben új és amiről újat mond* alcímekkel értelmeztem a naplót és a napló személyiségképét, 3., „*Látogattam meg Zrínyi Miklós uramat*” cím alatt felsorakoztattam a Zrínyivel történt találkozások naplóbeli megörökítéseit, 4., A Rákóczi Erzsébetről írt epilógussal („*Veri a hab a kősziklát...*”) valószínűsíteni próbáltam, hogy a naplóíró lányának levelei és versei azért mutatják a Zrínyi-idillek hatását, mert Rákóczi Erzsébet apjának nemcsak személyiségvonásait, de *Syrena*-kötetét is örökölte.³

A harmadik részt adom alább közre, előrebocsátva, hogy kéziratom kritikus elolvasásáért köszönettel tartozom Hausner Gábornak és Horn Ildikónak.

„*Látogattam meg Zrínyi Miklós uramat*”

Tollius és Evlia Cselebi bőszerű leírásai, de még a Zrínyit 1662-ben pozsonyi palotájában felkereső ismeretlen bruggei utazó beszámolója⁴ ismeretében is kevés, amit Rákóczi László megörökített Zrínyivel történt találkozásairól. Dátumozott híradásai és adatai mégis rendkívül fontosak: gazdagítják a Zrínyi-levelezésre és a kronológiára vonatkozó ismereteinket, fényt vetnek környezetére, felvidéki és erdélyi kapcsolataira. A Zrínyit említő helyek megérdemlik az egyenkénti körüljárását.

1651. évi nevezetes együttlétük után kapcsolatuk nem szakadhatott meg, de Zrínyi neve először csak

1654. március elsején tűnik fel a naplóban: „Expediáltam Semsey Ferencet lovakkal érsek úrhoz s Muraközbe is Zrínyi Miklós uramhoz” (20). A lovak mellé talán levelet is, de üzenetet mindenképpen mellékeltek, s aki az érsek és a bán előtt tisztelgett Rákóczi László figyelmességének négy lábú jeleivel, nemesi rangú szolga volt. Amikor ura őt is lóval ajándékozta meg, a tatár módra való „tegzeléshez” alkalmas Kakas nevű lovat kapja (75). Feltehető, hogy ez a Semsey rokona volt Semsey Györgynek, Wesselényi sógorának, az összeesküvés majdani résztvevőjének.⁵

¹ Horn Ildikó, *Rákóczi László pályája (1633–1664)*. HK 1990. 2. sz., 86–90.

² Rákóczi László *Naplója*. Kiad. Horn Ildikó, utószó: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980.

³ Rákóczi László *Naplója (1654–1658)*. Holmi, 1991. 907–920., „*Veri a hab a kősziklát*” (Egy elfelejtett költőné: Rákóczi Erzsébet). Jelenkor, 1992. 235–240.

⁴ Kiad. Monok István, *Két belgiumi Zrínyi-émlék*. Zrínyi-dolgozatok IV (1987). 153–169.

⁵ A rokonságra a naplókiadás névmagyarázata utal. Egy Semsey György nevű kassai polgár javait

1654. március 22: „Érkeztenek hozzám Erdélyből Falusi Dániel uram, Zrínyi Miklós uram szolgálja, Imecz Pállal, az fejedelem bégájával vacsorára”; március 25: „Mentenek el tőlem Falusi uram Imecz Pállal az Felföldre, ki az fejedelemtől Zrínyi uramnak hat főlovat viszen” (22). Ezúttal II. Rákóczi György küld lovakat Zrínyinek: a pihenőhely a sárosi udvar. Falusi Dánielről már több adatunk van. Egy hónappal korábban, február 21-én Zrínyinek az erdélyi fejedelemezhez címzett levelében szerepel: „Én, Nagyságos Uram, Falusi Dánieltől mindenenket izentem Nagyságodnak, az kiket tudtam”. Ez a neveket titkosírással tartalmazó levél záradékában megokolja, miért bízza Falusira, ami írásba nem adható: „bizony nekem veszedelmes volna, ha megtudódnék Nagyságoddal való correspondentiám, jobban szolgálhatok így nagyságodnak, ha egy ideig titokban tartom kötelességemet, az mint Falusitól megizentem”.⁶ Az erdélyi főlovak — a Felföldön végighaladva, majd délnek véve az irányt — április végén már Csáktornyan voltak; a „meglovasított” Zrínyi örömmel mond köszönetet értük II. Rákóczi Györgynek: „Engemet Nagyságod szintén meglovasíta, bizony szintén szükségem volt az *Delia*ra, s az Nagyságod fejedelmi emlékezetéért bizony meg is tartom”.⁷ A megnevezett és megtartott Delia a legfőbb főló lehetett, s nevét Falusi Dániel árulhatta el. Nemes Falusi Dániel osztályhelyzete hasonló, mint a Semsey Rákóczi László mellett,⁸ s tudunk még nevezetesebb — feltehetően megvalósult — loajándékvívó diplomácia küldetéséről is. 1657. március 27-én Vitnyédy István tudakolja Zrínyi egyik emberétől: elment-e Falusi uram alkalmas lovakkal János Fülöp mainzi választófejedelemezhez?⁹

1654. július 10: „Mentenek Sárossá Imecz és Harasztosiék, fejedelem szolgálja Zrínyi uramtól s Hamvay István is megérkezett vélek együtt”; július 12: „Vacsorára mentem Sárostra, találtam ott Imecz és Harasztosi urakat, s Hamvay Istvánt is, kik Zrínyi úrtól jöttek le” (49–50). Hamvay István Rákóczi László szolgálja volt: ő egészíthette ki a Zrínyihez tartó küldöttséget, amely tehát július 10-én érkezett vissza Sárosha. Harasztosi sem szerepelt eddig: Rákóczi vagy elfelejtette említeni márciusban, vagy csak Csáktornyan csatlakozott Imecz Pálhoz.

1654. szeptember 3: „Expediáltam Szilágyi Jánost érsek uramhoz ő nagyságámhoz, Batthyány Ádám uramhoz s több urakhoz, és Muraközbe is Zrínyi uramékhöz levelekkel” (63). Rákóczi máskor is írt és küldött egyszerre több levelet (ilyenkor voltak sok „irogatósi”), s talán azonos tárgyról. A Zrínyihez írt kortársi levelek vagy nem maradtak fenn (vagy csak eddig nem kerültek elő), nem ismerjük tehát Rákóczi Lászlónak most említett levelét sem. Tartalmára azonban esetleg vissza lehetne következetni a Lippay érsekhez vagy a Batthyány Ádámhoz írt levelekből (feltéve persze, ha azok megőrződtek). Az is tisztázandó lenne: vajon nincs-e meg a Rákóczi-levéltárban Zrínyinek erre a levélre

---

1670 nyarán frják össze: hat könyve és egy magyar bibliája is volt. Vö. *Kassa város olvasmányai 1562–1731*. Szerk. MONOK István. Szeged, 1990. 64. (Adattár 15.) Semsey Pál 1676-ban a kassai ferences barátok könyvtárára hagyományozott ezer forintot. Vö. SZIMONIDESZ Lajos, MKSz 1942. 309–310.

⁶ Zrínyi Miklós *Összes művei*. II. köt. *Levelek*. Kiad. CSAPODI Csaba — KLANICZAY Tibor. Bp., 1958. 192. sz. (A továbbiakban csak a levélszámokra hivatkozom.) A saját kezű levél hasonmását már SZÉCHY Károly közölte: *Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664)*. III. köt., Bp., 1900. 36–37. (A továbbiakban: SZÉCHY K.)

⁷ Zrínyi M., 198. sz. levél. A saját kezű eredeti bizonytalannak jelzett lelőhelyére FERENCZI Zoltán utalhat helyesen (1618–1918, *Zrínyi-kiállítás*. Bp., 1919, 178. sz.): „Országos levéltár: Arch. fam. Rákóczi”. A kiemelt szavakat én húztam alá.

⁸ A Vas megyében honos Falusi (Falussy) család az 1630-as években kapott nemességet. Vö. NAGY Iván, *Magyarország családai*... . IV. köt., Pest, 1858. 111–112. (A továbbiakban: NAGY I.)

⁹ Idézi SZÉCHY K., V. 1902. 192. Vö. R. VÁRKONYI Ágnes, *Török világ és magyar külpolitika*. Bp., 1975. 40, 84. Dániel atyafia lehetett Falusi Miklós, aki 1658-ban Batthyány Kristóf kísérője nyugat-európai peregrinációja során. Vö. a 12. jegyzetben idézett könyvem 184. lapjával. (Nádasdy Ferencnek ajánlott művét említi Rózsa György, *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Bp., 1973. 12. NAGY I., i. h. szerint „Falussy Miklós 1681-ben országgyűlésileg kiküldött biztos az elkobzott javakra nézve és gróf Draskovichnak tanácsosa.”)

tett válasza (ha válaszolt rá). Valószínűleg válaszolt, mert Szilágyi János november 23-án visszatért a „Muraközéből levelekkel”.

1654. november 15: „Érkeztenek leveleim Nádasdy uramtól és többektől is onnan felül, és értettem meg bizonyosan Batthyány, Zrínyi és Pálffy Miklós uramék betegségeket”; november 21: „Jött meg Luzsénszky Sámuel is levelekkel onnanfelül, és az Batthyány, Zrínyi s Pálffy Miklós uramék betegségeiről is bizonyosat mondott” (80–81). Kinek a levelében (a Nádasdyében?) esett szó a három nagyúr betegségeiről, csak találgathatnánk.

1654. november 23: „Jött meg Szilágyi János onnan felül és Muraközéből levelekkel s hozott fegyvereket is Varasdrol” (82). Zrínyiről itt nincs szó, de ha még csak most tért vissza a hozzá szeptember 2-án elindult Szilágyi János, akkor a Rákóczinak hozott levelek között ott lehetett a Zrínyié is.

1655. március 12: „Látogattam meg Zrínyi Miklós uramat is” (106) — ti. Pozsonyban, az országgyűlésen. Amikor 1662 tavaszán egy későbbi országgyűlés zajlott, akkor kereste fel Zrínyit Filippo Spanola gróf kíséretében egy ismeretlen nevű bruggeri könyvkötő, s flamand nyelvű naplójában feljegyezte, hogy „A városnak a folyótól távolabb eső részén van egy szép, nagy előváros, mely elég jól be van építve, és ahol” ők is megszálltak. „Itt van Zrínyi Miklós gróf nagy háza is, ahol pozsonyi tartózkodása idején lakik”. Amikor ott jártak, Zrínyi az olasz gróftól és kíséretjét „meghívta ebédelni. A lakomán sok más nemesúr is jelen volt, s nagyon barátságosan és nagy pompával (ezüst étkészletből szolgáltak fel) fogadták” őket.¹⁰ Ha állt már hét évvel korábban Zrínyi pozsonyi palotája, itt találkozhatott a horvát bánnal Rákóczi László is, 1655 tavaszán, szinte naponként. Itt, és a felsőtábla üléseinek helyet adó ún. Zöld-házban.

1655. március 16: „Mentem Zrínyi Miklós uramhoz, innen az Illésházy-urakkal mentünk a Zöld-házhoz” (107). Ezen a napon Rákóczi első útja Zrínyihez vezetett. De a tegnap szenzációjáról — hogy ti. Wesselényi Ferencet választották nádorrá, s amit biztosan megbeszéltek, hiszen Zrínyi is érdekelt volt a választásban — a napló hallgat. És elhallgatja természetesen Rákóczinak Wesselényi palatinusról vallott őszinte véleményét is. Ezt még a napló belső nyilvánossága sem bírta el, legfeljebb a magánlevélé. A napló például 1655. április 7-én ilyen protokoll-korrepektséggel számol be aznapi együttlétükről: „Ebéd után [...] mentünk be mind együtt az városba érsek uram ó nagysága szállására, az hová palatinus uram ó nagysága is odaérkezett. Innen palatinus urammal együtt mentem az ó nagyságam szállására” (113). Az esti vacsora után azonban Rákóczi maga elé teszi a gyertyát, és bizalmas levelet ír Wesselényiről Lorántffy Zsuzsannának: „Úgy látom, igen korcos palatinusunk léssen, igen alkalmatlan beszédi, mondási vannak, de mindenkor van választja, engem is megkövetett már egyszer.”¹¹ Talán már Zrínyivel együtt így vélekedtek *sub rosa* március 16-án a nádorválasztás „igen korcos” befutójáról. Az április 7-i őszinte magánlevélre 8-án megint egy kifogástalanul udvarias Rákóczi — Rákócziné — Wesselényi — Zrínyi együttlét következik: „mentem palatinus uramhoz s maradtam ott ebédre is. Palatinus uramtól Zrínyi urammal együtt mentünk ó kegyelme szállására”. A napzárta ráadásul most is egy *sub rosa*-beszélgetés lehetőségét kínálta... Ilyen volt az élet és a politika Pozsonyban 1655 tavaszán.

1655. március 20: „Küldtem egy török lovat ajándékon Zrínyi Miklós uramnak, és ezen kívül fejer rókabőröket is” (108).

1655. március 21: „Sacrumot hallgatván mentem fel a várba, onnan Zrínyi Miklós uramhoz ebédre” (108).

1655. március 23: „Voltak ebéden nálam Barkóczy László és Sándor Miklós uramék. Barkóczy urammal együtt mentem Zrínyi Miklós uramhoz, és ismét a várba” (108.) A Barkóczyakkal Rákóczi szoros kapcsolatot tartott. A pozsonyi szállásán rendezett ebéden az a Barkóczy László vett részt, akinek majd török fogságban sínylődő Zsigmond fia kiszabadítása miatt szervezik 1664 pünkösdjén a váradi vásárútést. A fiatalabb Barkóczyfiú, Ferenc pedig Zrínyi verseskönyvének ismert olvasója: 1658-ban Vitnyédy István

¹⁰ MONOK I., I. m. 156–157.

¹¹ Idézi HORN I., I. m. 70.

Syrena-példányát kapta kölcsön.¹² Ferenc is ott van az országgyűlésen: március 11-én egyike azoknak — „László urammal”, azaz atyjával együtt —, akik Pozsonyból Rákóczi László elé lovagolnak Cseklészre (105), május 6-án pedig ő az egyik pozsonyi vacsora-vendég (121).

1655. április 8: „Mentem érsek uramhoz ő nagyságámhoz, és onnan az urak bégyülvén az Zöld-házban, mentem én is. Onnan mentem palatinus uramhoz s maradtam ott ebédre is. Jött ide az atyámfia is ebédre. Palatinus uramtól Zrínyi urammal együtt mentünk az ő kegyelme szállására” (114). Zsúfolt nap volt: Lippay érsek látása után Zöld-házi gyűlés, majd ebéd (feleségestül) Wesselényi nádornál, ahol Zrínyi is vendég, s akivel Wesselényitől a bán palotájába mentek. — Lásd mindehhez a március 16-i naplól hely kommentárját.

1655. április 9: „Mentem kalocsai érsek uram ő nagysága szállására Pethő Zsigmond urammal együtt, onnét Zrínyi Miklós uramhoz. Ebéd után mentem Pálffy Miklós uramhoz Pethő Zsigmond urammal” (114). Ha jól értem, ezen a napon Rákóczi Zrínyinél ebédelt.

1655. április 12: „Mentem ebédre Zrínyi Miklós uramhoz, tértem bé Pethő Zsigmond urammal egy boltba puskákat nézegetni” (115).

1655. április 14: „Jött hozzám Bocskai uram, s véle együtt mentem Zrínyi uramhoz s innen együtt ő kegyelmékkal mentünk fel a várba” (115).

1655. április 18: „Az Barátok templomából mentem Zrínyi uramhoz, onnan ő kegyelmével együtt Kéry János uramhoz, innét ismét a templomba, onnét mentünk föl a várba” (116).

1655. április 19: „Mentem a Szent Márton templomába, és onnan szállásom felé jöven, találtam elől Zrínyi Miklós uramat, és a maga hintójában vévén, mentem az ő kegyelme szállására” (117).

1655. május 1: „Jött hozzám Sennyey Ferenc uram s véle együtt mentem palatinus uramhoz. Innen Zrínyi Miklós urammal együtt mentem fel a várba. Voltam ebéden több urakkal együtt Esterházy Pál uramnál” (120). Harmincötödik születésnapján Zrínyi tehát megint Wesselényinél találkozott Rákóczival, és ismét együtt mentek el tőle.

1655. május 10: „Mentem ebéd után Batthyány uramhoz, onnét Zrínyi uramhoz” (122).

1655. május 11: „Mentem jó reggel Kéry János uramhoz, onnét Zrínyi uramhoz, és onnét a Zöld-házhoz” (122).

1655. május 22: „Jutottam meg ebéd előtt Pozsonyba, [...] küldtem egy aranyat az céduláskockára, de csak odaveszett. Mentem Batthyány uramtól Zrínyi Miklós uram után *által az Dunán*, de nem találván ő kegyelmét, csak visszamentem szállásomra” (127). A Nádasdyéknál tett kirándulás és Bécs meglátogatása után Rákóczinak nem sikerült Zrínyinél tisztelegnie, és még a céduláskockán is vesztett... De másnap már találkoztak.

1655. május 23: „Mentem ebéd után Zrínyi Miklós uramhoz, és ő kegyelmével együtt *az Dunán túl* mulatni” (127). Ezt a napot is dús program tette sűrűvé. Most találkozik Balassa Bálinttal: „Azután mentem fel a várba, hoztam magammal együtt Balassa Bálintot, és ebéden marasztván voltak nálam: Erdődy György uram, két német gróf, az Sáros megyei követek, és az ő Felsege egyik törpéje is.” A költő gróf Balassa (1631–1684) 1651-től már aranyarkantyús vitéz és császári kamarás, helye van az országgyűlés meghívottjai között.¹³ De miért csak egyszer említi Rákóczi? Balassa vajon nem vett rész hosszabban a tanácskozásokon? És vajon tudták-e róla, hogy versszerzéssel foglalkozik? Aligha. A pozsonyi gyűlés résztvevői rangjuk okán voltak jelen, és a részvétel volt „a professiójuk”, nem „a poézis”. Amiért itt szólok Balassáról, annak oka természetesen az a kínálkozó kérdés: találkozott-e Balassa Pozsonyban Zrínyivel is? Akiről neki feltétlenül tudnia kellett: a horvát bán egyszersmind a *Syrena* költője. De „visszafelé” nem merném ezt állítani sem Rákócziról, sem Zrínyi Miklósról. Legalábbis nincs erre semmiféle feljogosító adat.

Már a május 22–23-i naplójegyzetben aláhúztam ennek a Duna túlpárti „mulatás”-nak (‘időtöltésnek’) a tényét. Mindenekelőtt egy topográfiai kérdés vetődik fel: eddig nem

¹² Vö. *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985. 101, 425. A rokoni kapcsolatokról: NAGY I., I. 1857. 196–198.

¹³ RMKT XVII. század, 12. köt., 754; NAGY I., X. 1863. 896.

volt szó arról, hogy a Duna túlsó partján (azaz jobb partján) lett volna Zrínyi pozsonyi palotája; a flamand útinapló szerzője is csak arról beszél, hogy a városnak a folyótól távolabb eső részében keresték fel Zrínyit. Mégis a túlparton lakott volna, vagy csak ezekben a napokban kezdett oda átjárni a horvát bán? A május 29-i naplóbejegyzés is határozottan ezt mondja: „mind az hárman egy hintóba ülvé, Dunán túl mentünk mulatni” (130). A június 15-i naplójegyzet adja meg a választ: „mentem által a Dunán Zrínyi Miklós urammal; hajókáztunk s lőttem puskával madarat No 2.” Zrínyivel tehát csak átjártak (kompon vagy csónakon) a Dunán, s ott valamely ártéri erdőben vadászattal, hajókázással mulatták az időt. Május közepén szabadidőhöz juthattak az országyűlési követek: 15-én Rákócziék is elmentek négy napra a Nádasdy-házaspár seibersdorfi és ebenfurti birtokára, de 19-én sem Pozsonyba tértek vissza, hanem még Bécs következett. Rákóczi ugyan 22-én már újból Pozsonyban található (másnap kezdi keresni Zrínyit: megy utána „által az Dunán”), felesége még egy-két napot Bécsben marad, majd csak 27-én tűnik fel a naplóban újra.

Ezalatt tombolni kezd a tavasz: Rákóczi már május 10-én kimegy Batthyány Ádám szolgálival „paripán az mezőre”, és puskavégre is kap egy „fuvat”, azaz vadrévét; 16-án olyan enyhe este van, hogy Nádasdyékkel a seibersdorfi kertben vacsoráznak; 24-én pedig Pozsonyban lévő lovai közül már kivettek „egynéhányat a fűre”. A Nádasdy-műgyűjtemény és mintabirtok üvegháza után Rákóczi a neki oly kedves vízpartra s erdőbe vágyik: ahogy visszajő, ezért veti magát mindjárt Zrínyi uram után a Dunán túlra, aki meg ott pihente ki a január vége óta folytonos fáradalmakat. Zrínyi különben is szabadban mozoghat, mert vele nincs együtt a felesége, Löbl Mária Szófia ugyanis 1655-ben gyermekeket várt, és augusztus 2-án életet is adott egy kislánynak.¹⁴

A várral szembeni Duna-túlparton most is liget van Pozsonyban: arrafelé vagy azon túl vadászgatott a Dráva és a Dunajec környéki erdők két híres puskása. Vagy „egy szigetben” jártak, szintén „az Dunán túl”? (Ott, ahol június 9-én Pálffy Miklóssal lövöldözött fecskékre? — 135.) Június 15-én, bár csak két madarat sikerült lőnie, Rákóczi oly hevesen kezelhette fegyverét, hogy „szakadozott el az puska is kezében”! Zrínyi mellett felgyorsulhatott az iram: Kistapolcsányról még „az iramó lovat” is el kell hozatni. Május 23-tól június 15-ig tartott ez a délutánonként többnyire Zrínyi Miklóssal együtt töltött három hét: a négy évvel korábbi kostajnicai leckék békés folytatása. (De „továbbképzés” is lehetett, lásd bizonyosságként a *Vitéz hadnagy* 13. aforizmusának tanítását arról, hogy a hadimesterséget „nem elég theoretice tudni, hanem practice; az pedig leginkább a vadászatokban tanulhatni meg”.)

Másnap: vissza „a Zöld-házhoz, jó reggel”, mert eznap volt „az ifjú király Leopold herceg ő felsége electiója az magyarországi királyságra” (138). Kirándulás, vadászat, kertnézés, céduláskocka, lófuttatás, kóklermutatványok... — ezeknek egy időre vége, elkezdődött a hosszú gyűlésezés még hátralévő ünnepélyes szakasza. A „Dunán túl” használt puska szétrobbant, az „iramó lovat” is oda lehet már ajándékozni Pálffy Miklós uramnak... Tehát:

Vissza a politikához, a reprezentáláshoz, a vendégeskedéshez, a „munkavacsorákhoz”. A „mulatásra” kevesebb az idő és alkalom, bár azért akad: június 23-án „Zrínyi uramat” is ott találja „egy Duna szigetében”, s eznap még céduláskockázik is, másnap megint Duna-sziget, a harmadikon pedig „a két Batthyány úrfival” fecskelövöldözés, megint „az Dunán túl”. 27-én ennek a kis intervallumnak is vége szakad: ekkor volt ugyanis, hogy „annak szokott módja szerint megkoronáztatott Leopold herceg ő felsége a magyarországi királyságra” (142). Aztán július elsején már a búcsúvétel Pozsony városától és Zrínyi Miklóstól.

De addig még adós vagyok néhány találkozással. Folytassuk a kitérő előtt megszakított felsorolást a május 23-a után történekkel:

1655. május 24: „Mentünk Zrínyi uramhoz és ő kegyelmével együtt a Zöld-házhoz: onnét hittam el magammal Kollonics uramat fiastól, Zrínyi Miklós uramat és Esterházy

¹⁴Széchy K., IV. 1900. 49.

Zsigmond uramat. Jött hozzám ebédre ő kegyelmék uram, Serényi Pál és Balassa uram is" (127). Az asztalt körülülők közül Zrínyi akár Esterházy Zsigmondra, akár Serényi Pálra nézett, elfelhősödhetett a tekintete. A nagyvezekényi csatában hősi halált halt Esterházy László, akiről siratóverset írt, Zsigmondnak volt az unokatestvére, s Esterházy Zsigmond még Ferenc unokabátyját és két édestestvérét, Tamást és Gáspárt gyászolhatta Vezekény után. De ott volt a vezekényi harcon Serényi Pál is: Forgách Ádámmal és Pálffy Miklóssal a szekérsánc mögé húzódva ők vezényelték az ütközetet.¹⁵ Esterházy Zsigmond és Rákóczi László a következő napokban is együtt volt Zrínyivel.

1655. május 28: „Ebéd után Esterházy urammal együtt mentünk Zrínyi Miklós uramhoz" (129).

1655. május 29: „Esterházy Zsigmonddal mentem Zrínyi Miklós uramhoz, és mind az hárman egy hintóba ülven, Dunán túl mentünk mulatni" (130).

1655. június 3: „Mentem jó reggel az Klobusiczky uram szállására, azután magam szállásról a Zöld-házhoz, onnét ebédre mentem Zrínyi Miklós uramhoz" (132). Klobusiczky Andrást, II. Rákóczi György követét nem kell bemutatni: említi őt Zrínyi március 5-én és 15-én írt ama leveleiben, amelyek éppen az országgyűlésről és a számára sikertelen nádorválasztásról tudósítják Erdély fejedelmét. Úgy „beszéllek, confidenter" Klobusiczkyval — írja —, „mintha a Nágyságod személye volna".¹⁶ Így beszélhetett Rákóczi Lászlóval is, a Rákóczi-napló pozsonyi hányadából azonban különösen hiányzik minden politika. Feljegyzi ugyan Wesselényi nádorrá választását (106–107), de hogy lett volna más jelölt is, arról nem szól, pedig a választás másnapján — mint már jeleztem — először éppen Zrínyit keresi fel. Klobusiczky annál merészebben, kissé „Petúrosan" adott hangot véleményének,¹⁷ miközben Zrínyi is józanabban summáz idézett levelében: „Kirekesztettük ugyan az papokat az palatinusságbul, bizony verejtékkel és fáradsággal, de megadtuk az árát, én továbbra is adós leszek én német uraimnak."

1655. június 7: „Mentem bé jó reggel a Zöld-házhoz, onnét [...] ebédre, [...] onnét mentem a Zrínyi uram szállására" (134). Most is volt miről beszélni: tegnap történt meg a koronázás, s Rákóczi László mind a korona, mind a császári asztal körül szolgált.

1655. június 10: „Mentem a Zöld-háztól Zrínyi urammal együtt ugyan ő kegyelmével ebédre, aztán ismét vissza a Zöld-házhoz" (135).

1655. június 14: „Mentem jó reggel Zrínyi Miklós uramhoz. Azután magam szállásáról fel a várba, találtam utban Zrínyi uramat, és ültem ő kegyelme hintójába. [...] Mentem ki a kertbe, érsek uramhoz ő nagyságához, onnét Serényi Pál urammal együtt eljövén, mentünk a Zrínyi uram szállására: innét mentem a céduláskockára, és hadtam oda egy-néhány tallért, és azután ismét visszamentem Zrínyi uramhoz. Annak utána Batthyány uram is a céduláskockához indulván, látott meg ő kegyelme, és hívott engemet is ismét az kockához, s hozzákezdvén ismét, azután is [...] Mentem innét Zrínyi uram után a Dunán túl mulatni, és onnan késértem vissza szállására ő kegyelmét" (137–138). Nevezetes nap: háromszor Zrínyinél, háromszor a céduláskockásnál, hiszen a játékhoz hozzákezd harmadszor is. Zrínyi megtartóztatta magát a céduláskockázástól, bezzeg ment a nála idősebb Batthyány Ádám, még csábította is Rákóczi Lászlót.

1655. június 15: „Mentem jó reggel a Zöld-házhoz, onnét Zrínyi urammal az ő kegyelme szállására ebédre. Ebéd után mentem Zrínyi urammal palatinus uramhoz. Zrínyi

¹⁵ Széchy K., III. 1900. 10.

¹⁶ Zrínyi M., 213. 214. sz. levél.

¹⁷ Vö. KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*. Bp., 1964². 528–529, 531. (A továbbiakban: KLANICZAY T., 1964.) Az országgyűlésről tudósító Klobusiczky-levelek történeti hitelének megítélése eltérő. Kosáry Domokos határozott véleménye (*Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. I. köt., Bp., 1951. 385–386): „csak erős kritikával használhatni II. Rákóczi György követeinek haza küldött és Zrínyi meg az udvar politikai ellentétét hangsúlyozó jelentéseit; ezekből Mednyánszky Jónáséit kiadta Szilágyi S. (TL I), Klobusiczky Andráseit Pettkó B., Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez (TT 1891).” KLANICZAY T. (1964. 528) szerint „Kosáry Domokos indokolatlanul vonja meg a bizalmat a fejedelem követeinek jelentéseitől.”

urammal ismét megindulván találtam az atyámfiait a céduláskockásnál, és hozzátérven odamentem, de ott nem mulattam, hanem mentem által a Dunán Zrínyi Miklós urammal; hajókáztunk s lőttem puskával madarat..." (138). A többit már idéztem fentebb. A horvát bán most sem állt le céduláskockázni.

1655. június 18, 19, 20: „Mentem jó reggel a Zöld-házhoz, és onnan ebédre magam szállására. Volt ebédem nálam Zay Péterné asszonyom és egy *talpi* fejer barát is. Mentem ebéd után Zrínyi uramhoz. Azután indultam meg *Talp* felé, mind az Atyámfiaival együtt. 19. Érkeztünk meg *Talpról* Erdődyné asszonyommal együtt, s marasztottak meg ebédre. Jöttek hozzám ebédre Tertácski uram s Keglevich uram is. Mentünk ki ebéd után malmok mellé az Duna-partra sétálni. 20. Az Barátok templomából mentem fel a várba. Voltak nálam ebédem Tertácski uram, Draskovich uram, két fejer barát és Révay Miklós uram is” (139).

Rákócziak erre a „három horvát napjára” vonatkozó bejegyzését hosszabban idéztem, mert a naplókiadás tévesen kommentálja. Az a „*talpi fejer barát*” ugyanis, akivel 18-án ebédelt, nem lehetett a Pozsonytól több országrésznyi távolságra fekvő Bihar megyei román faluba, *Talp*-ba való, ahogy a vonatkozó magyarázat a 491. lapon sugallaná. A naplóbeli *Talp* tudniillik csak néhány óra járás Pozsony városától. Amikor április 24-én Rákóczi már elzarándokolt „*Talpra devotio kedvéért*” (118), ebéd után indult, s másnap már vissza is érkezett Kisfaludy Zsigmond és Török Imre társaságában. Éppúgy, mint most, 18-án, mert ismét az ebédet követően indultak és a másnapi ebéd már Pozsonyban várta őket. Egy Pozsonytól nem messze lévő olyan kolostoros hely tehát ez a *Talp*, ahol „fejer barátok” szolgáltak. A *fejerbarát* a régiségben lehet dominikánus, lehet pálos szerzetes, vagy szintén fehér reverendát viselő cisztercita és premontrei rendtag.¹⁸ De hogy melyik helység valójában a kérdéses *Talp*, azt egyelőre nem sikerült tisztáznom. (Azt kell feltennem, hogy a *Talp* olvasati vagy sajtóhiba, netán összetett helységnév része.)

Talpra mindenesetre a Zrínyinél elköltött ebéd után indult Rákóczi, s onnan másnap délelőtt „Erdődyné asszonyommal” tért meg. Erdődyné Thuróczy Borbála Benedek horvát bán leánya volt, 1635-ben ment férjhez Erdődy Farkashoz, Zrínyi állítólagos ifjúkori szerelmi vetélytársához. Erdődy Farkas Zrínyi Miklós zászlaja alatt esett el egy Kanizsa melletti csatában, 1647 tavaszán; két Zrínyi-levél is megörökítette emlékét.¹⁹ Keglevich és Draskovich, a 19-ei és a 20-ai ebédvendégek szintén horvát nagyurak, s megfejtjük családi kilétét „Tertácski urnak” is. A Tertácski csak a Tersácsi, Tersáczki alakváltozata lehet, márpedig a Tersácsi-Tersaczký „a Frangepán család egyik ágának mellékneve”, amely „ágazat nevét Tersacz vagy Tersact” Fiume melletti váráról vette.²⁰ „Tertácski uram” ekképpen az egyik horvát Frangepán. Pontosabban is meghatározható, hogy Tersaczký Frangepán György (Frangepán Georgius de Tersat comes), aki 1655. szeptember 5-én lett királyi főudvarmester, s tisztét még 1660-ban is viselte.²¹ Régi ismerősként üdvözölhette őt a pozsonyi országgyűlésen mind Zrínyi, mind Rákóczi, hiszen amaz emlékezetes 1651. évi kostajnicai ütközetben mindhárman részt vettek.²² Az Itáliából frissen

¹⁸ *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. Szerk. SZARVAS GÁBOR — SIMONYI ZSIGMOND. I. köt., Bp., 1890. 177.; *Erdélyi Szótörténeti Tár*. Szerk. SZABÓ T. ATTILA. III. köt., Bukarest, 1982. 789.

¹⁹ Vö. Nagy I., IV. 1858. 61, 64 (a török elleni ütközet áldozataként itt tévesen az ifjabb E. Farkas szerepel); NAGY I., XI. 1865. 189.; SZÉCHY K., I. 1896. 144, 149, 249–250.; ZRÍNYI M., 60, 61, sz. levél; KLANICZAY T., 1964. 67, 330.

²⁰ NAGY I., XI. 1865. 111.; IV. 1858. 247. Pontosítsunk: Tersatto (Trzac, Trsat) és Trsac is létezett (utóbbi Boszniában, Bihács vidékén). A Tersáczki-ágról lásd még KÁROLYI ÁRPÁD, *Bihácsvidéki bevándorló „vlachok” és czimerök a XVI. század végéről*. Turul, 1892. 61–62.; MARGALITS EDE, *Horvát történelmi repertórium*. II. köt., Bp., 1902. 368–369.

²¹ FALLENBÜCHL ZOLTÁN, *Magyarország főméltóságai*. Bp., 1988. 85. Nagy I. szerint (IV., 249.) Frangepán György „zenész, festész, szobrász, és a hadi építészet és földiratban jártas volt. 1652-ben Illyria határait védvén hétézer törököt futásnak indított, és a rablott zsákmányt is visszaszedé tőlök. Mint királyi főudvarmester halt meg 1662-ben.”

²² SZÉCHY K., I. 315, 318.

hazatért Rákóczi László és az ifjú Frangepán György Zrínyi vezérége alatt első vitézi tapasztalataikat szerezhették ekkor. Hogy biztosan ez a Frangepán járt Pozsonyban, bizonyítható Széchy Károly névsorával: az országgyűlésen részt vevő „horvát- és tótországi rendek” illusztris személyiségeit felsorolva Frangepán György grótot is említi.²³

Mi célt szolgálhatott ez a háromnapos horvát sürgés-forgás Rákóczi László körül? — még magyarázatra vár. A Széchy-névsor szerint ott volt a gyűlésben a horvát urak között „Ivanich Pál, a Remete Barátok tartományi főnöke is”. Nem volnék meglepve ezért, ha kiderülne a „*talpi* fehér barátokról”, hogy ők is pálosok voltak, mint ennek a Horvátországban erős gyökereket vert rendnek ama képviselői is, akik a csáktornyai Szent Ilona kápolnának viselték gondját.

Később beszűrt, új bekezdést kell nyitnom: a *Talp*-kérdés megoldása kéziratom végleges befejezése közben sikerült. Elsőül a „pálos próbát” végeztem el, és nem is kellett aztán a többi „fejrbarátot” keresnem, mert eredménnyel járt. A *Talp* a naplókiadás olvasati hibájának bizonyult: a kéziratban csak *Thal* (Tal) vagy *Thall* (Tall) állhat. A pálos dokumentumok szerint Pozsonytól északra, 13 kilométernyi távolságban fekszik *Máriavölgy*, *Maria-Thal*, a korábban csak *Thal*-nak nevezett monostor, aminek rövid története a következő: „I. Lajos király 1377-ben a Pozsony megyei Borostyánkő-vár közelében, az esztergomi egyházmegyében a *Thall* nevű földet Remete Szent Pál remetéinek adta, hogy ott letelepedhessenek. [...] Az itt keletkezett monostor neve valójában mindvégig *Thal* volt.”²⁴ A *Máriavölgy* nevet csak a XIX. században kapta, szláv elnevezése a XVII–XVIII. században *Marianka* volt. A reformáció és a török veszedelem terjedése után *Máriavölgy* szerepe megnőtt: ez lett a legnyugatibb pálos rendház, egyszermind a legvédelettebb is, sok szerzetes menekült ide, a rend féltett ereklyéit és kincseit ide gyűjtötték, itt volt továbbá a székhelye a generális perjelnek, később a magyar tartomány perjelének. 1655-ben a pozsonyi országgyűlés munkájában is részt vevő Ivanovich Pál volt a rend első előjárója. Rákóczi László tehát a legnevezetesebb pálos monostorba zárandokolt devotióért, de hogy mi volt az a főbenjáró dolog, amit *Máriavölgyben* horvát vendégeivel és a „fejrbarátokkal” kellett elvégeznie, egyelőre nem tudható.

Csak nem az egyéves leánya, a kis Betkó sorsáról döntöttek? Ha netán arról lett volna szó, hogy előzetes megállapodást kötnek majdani eljegyzéséről, már itt utalok rá, hogy Rákóczi László egyetlen leányának, Erzsébetnek mindkét férje Erdődy gróf volt, ő maga pedig Horvátországban halt meg. Ugyancsak megjegyzendőnek tartom, hogy Rákóczinak horvát inasa is volt. 1656. szeptember 5-én jegyzi fel: „palatinus uramhoz küldtem horvát inasomat az vizslákkal” (244).

1655. június 23: „mentem Zrínyi uramhoz, mentem egy Duna-szigetébe, s találtam ott Zrínyi uramat” (141).

1655. június 25: „Mentem jó reggel a Zöld-házhoz, onnét Zrínyi uram szállására” (141).

1655. június 26: „Mentem jó reggel Zrínyi Miklós uramhoz, és ő kegyelmével együtt a Zöld-házhoz, onnét vissza Zrínyi uramhoz ebédre, ebéd után ismét ugyanaz Zöld házhoz mentünk” (142).

1655. június 28: „Mentem jó reggel Zrínyi Miklós uramhoz, és onnét a Zöld-házhoz” (143).

Már a harmadik nap kezdődik „jó reggel” Zrínyi meglátogatásával. Rákóczi mintha készletlené a július 1-i búcsúvételét.

1655. július 1: „Voltam ebéden palatinus uramnál ő nagyságánál, mind az atyámfiával együtt. Innét kijövén mentem búcsúzni Zrínyi Miklós uramhoz” (144).

²³Széchy K., III. 1900. 70.

²⁴*Documenta artis paulinorum*. 1. füzet: *A magyar rendtartomány monostorai* A — M. Anyagát gyűjtötte Gyéressy Béla, bev. és a dokumentumközlések előszavát írta HERVAY Ferenc. Bp., 1975. 278. (A további adatok is innen.)

Vége térvén a pozsonyi gyűlés, Rákóczi kistapolcsányi birtokát kereste fel, majd július közepén Sárosba érkezett, ahonnan aztán alig mozdult ki. Bécsből és Pozsonyból legfeljebb a megrendelt holmik (képek, ezüstművek) aláérkezése hozott hírt, az urakkal — mindenekelőtt a palatinussal — levelezés útján tartotta a kapcsolatot. December derekán Zrínyinek is írt.

1655. december 15: „Expediáltam leveleket Nádasdy uramnak, érsek uramnak, Batthyány uramnak, Zrínyi uramnak és Pálffy Miklós uramnak lengyelországi hírek felől” (182). A lengyelországi hírek összegyűjtésére és továbbítására Rákóczi már csak sárosi birtokai fekvése és lengyel urakkal tartott személyes kapcsolatai miatt is predestinálva volt. Hasonló feladatokat látott el Erdély, Felső-Magyarország és a Muraköz területei között az „egyik ország szegletiről a másikra” bujdosó Bónis Ferenc, Zrínyi közeli híve, *Syrena*-kötetének birtokosa és prózai művei megőrzője.²⁵ A „pestisből jött” Bónis Ferenc épp aznap érkezett Zboróra, amikor Rákóczi lengyel hírekről tudósította Zrínyit, s ha akkor Rákóczi nem volt „szemben vele”, híreiket később ők is biztosan kicserélték.

A következő napi feljegyzés (183) Rákóczinak egy bizonyos Dobay Mátyás nevű nemes szolgáját említi, és sűrűn feltűnnek környezetében más Dobayak is. Mindenekelőtt Dobay András, aki azonban nem azonosítható aggálytalanul az ifjúkorában Zrínyinél is megfordult, Cicero-fordító Dobai Székely András Szepes megyei notáriussal (453). Dobaynak a Rákóczi-napló már 1653-ban „fiacskáit” említi (36), Dobai Székely (1634–1713) csak 1660-ban nősült meg.²⁶

Egy másik névazonosság is felkelti figyelmünket. „Jött hozzám Sós [Soós] Ádám, praesentálván az palatinus levelét, volt nálam vacsorán. Ment el Sós Ádám, expediálván ő kegyelme által palatinus uramnak levelemet” — tudósít a napló 1656. január 29-i bejegyzése (197). Bizonyos Soós Ádám a Zrínyi-könyvtárban fennmaradt *Chariclia*-fordítás kéziratán szerepel 1646. bejegyzéssel: „Anno 1646. 13. octob. Indultam meg én Soós Ádám az Felsőmagyarországban és azon felül más országokban látni, hallani, tanulni...”²⁷

Visszatérve a Zrínyihez írt 1655. december 15-i levélre, csak találgathatjuk: válaszolt-e a címzett Rákóczinak? A naplóból nem derül ki, mert abban többször is csak összevont levélhírekre lelünk. Például: „Hozták Nádasdy uram s több urak levelét onnanfelől, több új hírekkel együtt” (219 — 1656. május 6); „Vacsora felett hoztanak Nádasdy uram s több urak levelét onnanfelől, több új hírekkel együtt” (222 — május 20); „Írtam leveleket képfírom által odafel érsek uramnak, ő nagyságának Pálffy, Nádasdy etc. uraknak” (228 — június 11); „Írtam levelét palatinus uramnak, Nádasdy uramnak, Esterházy Pál uramnak s több uraknak is” (362 — 1658. szeptember 6).

A töredékesen ránk maradt Rákóczi-napló 1658 októberében emlékezik meg újból — és utoljára — Zrínyi Miklóssal történt találkozásokról. I. Lipót immár császárként fogadja Bécsben a magyar urakat; Rákóczi ekkor kapja meg királyi kamarási címét és a vele járó „Aranyos Kulcsot”. Nádasdynál vendégeskedik feltűnően sokat, de Zrínyinél is tiszteleg kétszer.

1658. október 7: „Mentem udvarhoz az több urakkal együtt. Látogattam meg Zrínyi Miklós uramat is. Voltam ebéden Nádasdy uramnál” (365).

1658. október 13: „Voltam udvornál. Látogattam meg Zrínyi Miklós uramat. Ebédet ötetm Nádasdy uramnál, s vacsorán is őkegyelmével voltam” (366).

Talán ez volt a legutolsó, a búcsúlátogatása Zrínyi Miklósnál.

Mintha most nem csüggött volna Zrínyin oly sűrű együttlétekkal, mint három évvel korábban. Rákóczi György megingott helyzete felhősítette volna el jóviszonyukat, hogy

²⁵ Vö. a ZRÍNYI Miklós *Prózai művei* (Bp., 1985. Kiad. az ELTE Zrínyi-szemináriuma) bevezető tanulmányával, 39–40.

²⁶ Vö. LANCSÁK Gabriella adataival: *Dobai Székely András ismeretlen XVII. század eleji Cicero-fordítása*. ELTE BTK Acta Iuvenum, 1. sz., 1984. 36–39; *Zrínyi-adatok. Zrínyi-dolgozatok IV* (1987.) 275–276.

²⁷ Vö. *A lírikus Zrínyi*. Id. kiad. 58. Rákóczi naplójában egy Soós György is szerepel (216).

még csak egy ebédet sem költöttek el együtt? Klobusiczkynek lett volna igazja? Ó ugyanis, még 1655-ben, így intrikált Rákóczi László ellen II. Rákóczi Györgyhöz küldött egyik levelében: „Rákóczi László nem igaz atyjafia Nagyságodnak. Felette igen oda csatlotta magát az érsekhez. Zrínyi uram sem szereti.”²⁸ A pozsonyi gyűlésen együtt töltött idő naplóbéli visszhangja mindenestre ellentmond Klobusiczky epés megjegyzésének.

De ellentmond ennek — és meditációmnak — maga Zrínyi is, egy eleddig nem pontosan keltezhető levelében. „Úgy hallom, az én kedves barátom és jóakaró uram, Rákóczi László, Kegyelmednél vagyon” — fordul Batthyány Ádámhoz Pinkaföldön, bizonyos év szeptember 28-án, s azzal folytatja: „százezer szolgálatomat ajánlom őkegyelmének, remélem, Bécsbe meglássuk egymást”. Hausner Gábor úgy vélekedik: ez a Zrínyi-levél 1658-ban kelt, s igazat kell adnom neki, hiszen épp arról számol be, hogy a császári hívására a horvát bán is Bécsbe készül („Sietvén hivatott üfölsége Bécsbe, tudom, hogy Kegyelmednek is azon parancsolatja vagyon”, stb.), ahol majd a már együtt lévő Batthyány Ádámmal és Rákóczi Lászlóval találkozhat.²⁹

Szokatlanul bizalmas, meleg hang ez Zrínyitől (az 1658. októberi Rákóczi-napló szűkszavú bejegyzései ehhez képest valóban tartózkodóbbak). A „százezer szolgálat” jókedvű ajánlása, a „meglássuk egymást” reménylése nekem az évtizedes Rákóczi-Zrínyi ismeretség első önfelelt emlékét, Rákóczinak és Zrínyi Péternek még 1650-ben készült közös játékát (a disznón lovagló, hurkával-kolbással felfegyverkezett szakács képét viselő vadász-zászlót) juttatja eszembe.³⁰ De feltehetőek-e egyáltalán ezek a kérdések két szűkszavú naplóbejegyzés kapcsán? A további kutatásoktól remélhető érdemibb válasz.

Erősítsük meg befejezésül a Zrínyi-Rákóczi barátság kötelékét annak hangsúlyozásával is, hogy Falusi Dániel vagy Bónis Ferenc mellett forgolódtott még körülöttük egy olyan összekötő, aki egyenesen Zrínyi műveit közvetítette, mégpedig az erdélyi fejedelemnek. A II. Rákóczi György szolgálatában álló Ispán Ferencről van szó. Ispán Ferenc Rákóczinak valósággal parancsszavára vitte Erdélybe a *Vitéz hadnagy* kéziratát, amit Zrínyi 1654. április 25-én szerénykedve visszakért: „Az könyvet, kit Ispán Ferenc parancsolattal vitt el tőlem, nem érdemli oly méltóságos fejedelem olvasását, alázatosan kérem Nagyságodat, küldje meg nekem, hadd corrigáljam, azután úgy küldöm meg Nagyságodnak, ha parancsolja.”³¹ Ispán Ferenc 1653 őszén járt Zrínyinél, amikor erőszakkal magával hozta a kéziratot, Rákóczi László pedig éppen a *Vitéz hadnagy* kéziratának Ispán Ferenchez kerülésekor, 1653–1654 fordulóján tudósít a közvetítővel való találkozásairól: 1653. december 22. „Mentem ebédre Vajdácskára, jöttek előmbe Báncsy és Ispán Ferenc uramék, mentünk éjszakára Borsiba a Fejedelemasszonyhoz” (10); 1654. január 14: „Penyigére betértem Ispán Ferenchez” (14); február 1: „Érkeztem meg Naményből Ecsedbe [...] jöttek hozzám [...] Ispán Ferenc uramék” (16); február 10: „Ebédre érkeztünk Szerencsre [...] Ispán Ferenc urammal feleségestől” (18); február 21: „Jöttek hozzám Ispán uram, Dobay Zsigmond...” (19); február 26: „Ispán uram, három szolgabíró, három esküdt [...] jöttek hozzám Sárosra” (19). 1656. évi erdélyi útja alkalmával is találkoztak: október 2-án Váradon „Mentem Gyulay Ferenc urammal ki az bányába ebédre és Ispán Ferenc uram is, több váradi főemberek, förödtünk” (250). És van még egy 1657. április 2-i említés: „Verték fel Ispán Ferenc és Gergelylaki szekereit Hosszúmezónél” (283).

Ez a közléség megítélésem szerint valószínűsítheti, hogy Ispán Ferenc révén Rákóczi Lászlót is besorolhatjuk a *Vitéz hadnagy*-ról tudomással bíró kortársak közé.

Egy Ispán István II. Rákóczi György zászlótartója volt havasföldi hadjáratában,³² Ispán Ferenc pedig a szerencsétlen lengyel vállalkozásra is elkísérte a fejedelmet.³³ A kudarcot

²⁸ PETTKÓ Béla, *Az 1655. évi pozsonyi országgyűlés történetéhez*. TT 1891. 174. Idézi GYALÓKAY J., I. m. 437.

²⁹ ZRÍNYI M., 313. sz. levél.

³⁰ Vö. HORN I., I. m. 64. A zászló leírása: KALMÁR János, *Régi magyar fegyverek*. Bp., 1971. 386.

³¹ ZRÍNYI M., 198. sz. levél. Vö. még KLANICZAY T., 1964. 369, 391.

³² *Rákóczi-eposz*. Kiad. SZIGETI Csaba. Bp., 1988. 86.

³³ SZÉCHY K. állítja ezt: III. 1990. 281, 332.

követően Vitnyédy István mind II. Rákóczi Györgynek, mind Ispán Ferencnek szemére hányta, hogy nem okultak a *Vitéz hadnagy*-ból. 1657 őszén így fakadt ki: „A leggyakrabban attul confundáltatik akármely had is, az kit contemptusban veszen, bezzeg sokszor repetálhatják in bello non licet bis peccare, bezzeg ha az én uram militiárul írt könyvét Ispán Ferenc gyakorta olvasta volna s követték volna az tanácsot, ily gyalázatban az egész világ előtt nem estek volna.”³⁴

1658 után nem ismerek dokumentumot a Zrínyi–Rákóczi kapcsolat alakulásáról. II. Rákóczi György lengyelországi kudarcát mindketten csalódva vehették tudomásul. Az indulatot bírálóba átszapó Zrínyi a király-jelöltjét veszítette el, a rokon Rákóczi Lászlót diplomáciai kudarc érte. A sebek lassan hegedtek, s amikor Várad védői 1660. augusztus 21-én megadták magukat a török túlerőnek, újra felszakadhattak. Zrínyi már Ruchich Jánoshoz írt 1658. augusztus 24-i levelében konstatálta Erdély összeomlását, s amint ezt ugyancsak Hausner Gábor figyelte meg, visszautasít egy pletykát vagy vádat: „Nevetséges, hogy én a váradi kapitányságra törekedném”.³⁵ Egy ilyen híresztelésről Rákóczi Lászlónak értesülnie kellett, miként Zrínyi is tudhatott arról: az erdélyi Rákóczi–Kemény párt Rákóczi Lászlót szemelte ki mint lehetséges fejedelmet, és szőtték már a Kemény János özvegyével, a Lónyai Annával tervezett házasságának a hálóját is.³⁶ Ha Rákóczi László pár nappal a tervezett kézfogó előtt sikeresen viszi véghez a vakmerő vállalkozást, páratlan nászajándékkal, Várad visszaszerzésével tiszteleghetett volna mátkája és erdélyi hívei előtt.

Erdélyért mindenesetre mindketten megtették, amit megtehettek. Az *Áfium* írásakor már Zrínyi is a friss megrendülés pátoszával adózott Várad elesetének és Rákóczi tragikus eltiprásának. Rákóczi László pedig vére hullásával igyekezett lemosni a „koronánknak egy legszébbik boglárán”: az Erdélyen esett váradi gyalázatot.

Mezei Márta

KÉRDŐJELEK A KÖLCSEYNEK TULAJDONÍTOTT „KRITIKA ÉS ANTIKRITIKA” KÖRÜL

Kölcsey nevezetes Berzsényi-kritikája körül akkor támadt nyilvános vita, amikor a költő átdolgozott válasza nyolc év múlva, 1825-ben megjelent a *Tudományos Gyűjtemény*-ben. Az antirecenzióra reagál az *Élet és Literaturára* többféle módon: részleteket közölnek az első antirecenzióból, a szakirodalom úgy tartotta, hogy ezek a költő durva lejárátását célozták; cikkek jelennek meg az első és a második antirecenzió egyes állításairól, részleteiről; kiadnak továbbá egy meglehetősen különös vita-írást Kölcsey Körner-tanulmányának jegyzetként, ez később Kölcsey művei között jelent meg *Kritika és antikritika* címen. Újraolvasva e polémiát, a keletkezésükről, fogadtatásukról szóló híradásokat, kérdések merülnek fel az *Élet és Literaturára* Berzsényi ellenes szövegközlései s főként a jegyzetben hozott cikk szerzősége körül.

Közismert, hogy Berzsényi első, „hagymázos” válaszát a *Tudományos Gyűjtemény* nem közölte, s később hiába kérte vissza; ellenben az *Élet és Literaturára* részleteket közölt belőle 1826-tól. A lap, a szerkesztői célkitűzések ismeretében azonban korántsem egyértelmű, hogy azok rosszindulatú, Berzsényi nézeteit kipellengérező közlések voltak. A szerkesztők egyik legfőbb célja a kritikára nevelés volt: „Az olvasó tanuljon meg önállóan gondolkodni, ítélni, választani, minősíteni, szokja meg a kritika atmoszféráját, sajátítsa el a műbírálat válfajait, módszereit, hangnemeit” — írja terveikről Fenyő István.¹ E célt kü-

³⁴ Idézi KLANICZAY T., 1964. 559.

³⁵ ZRÍNYI M., 250. levél.

³⁶ Vö. HORN I., I. m. 84–85.

¹ FENYŐ István, *Egy különös és különleges folyóirat: az Élet és Literaturára*. In *Élet és Literaturára — Múzárion 1826–1833*. Repertórium. Összeállította: FRIEDRICH Ildikó. Bp., 1991. 9.

lönféle módokon próbálják elérni: mint Kölcsey írta, saját írásaikról, a lapról is közölnek vitázó, bíráló eszmefuttatásokat: „Kritika lévén a cél, nem szükséges vala e azoknak, kik másokról ítéleteket mondogatnak, a magokról mondott ítéleteket is előmutatni? s ítélet nem lehet e szintűgy jó, mint rossz?”² Jó és rossz közötti választást pedig az olvasóra akarják bízni, maguk tartózkodnak az ítélezkéstől — mint ezt a lap Montesquieu-től vett mottója hirdeti: „Nem mondani el mindent; s amit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék.” Kiadnak továbbá általuk vitathatónak tartott írásokat is, ha azok egy-egy nézet tisztázását szolgálják: „Az Élet és Literatura Redactiója nem tartá ártalmasnak némelykor olly dolgozásoknak is adni helyet, mellyek Egészben vagy Részenként hibás, a’vagy nem elég tisztán kifejtett principiumokon épültek: azon esetben tudniillik, ha illyenek megczáfolása s’ tisztább kifejtése által a’ felvett czél’ előadása segítettik.” (*Élet és Literatura* 1827. 2. k. 252.) Az egyes cikkeken kívül főként ezt a többoldalú tájékoztatást szolgálták a lapban a jegyzetek, amelyek rendszerint másoktól származó, vitakozó, kiegészítő véleményeket közöltek. A lap első kötetében több ilyen jegyzet van a szerzők nevének feltüntetésével: Báróczy Sándortól (10–11), Majláth Jánostól (58), Teleki Józseftől (234), Beckertől (264), Dessewffy Józseftől (306); egy „A redactio” aláírással (303); egy szintén szerkesztői megjegyzés aláírás nélkül arról, hogy Kazinczy vitáckéit közlés előtt mindig megküldte az érdekelteknek (282); egy Szemere cikke alatt név nélkül, és saját írása (267–268); s ugyancsak név nélkül a Berzsenyire vonatkozó, később Kölcseynek tulajdonított jegyzet (174–183).

A Berzsenyitől átvett írások alatt mindenütt olvasható neve. Az egyik szintén jegyzet, s a Körner-tanulmány elején található. Kölcsey itt a kritika hiábavalóságáról értekezik s felteszi a szónoki kérdést: „Azt akarod, hogy ismét recenseáljak?” — e mondatához kapcsolódik a jegyzet (171–172), amely nem más, mint az első antirencenzió eleje. Berzsenyi itt azt fejtegeti, hogy a kritika „szükséges gonosz”, hogy „tudós balgatagságoknak, hiúságoknak, pártoskodásoknak, sanda ítéleteknek elven tükrei”, s hogy „ezáltal a legszebb lelkéket az írástól elidegenítik.” Kétségtelen, hogy e jegyzet a kritika szélsőséges megítélését mutatja, de azt is kimondja, hogy „szükséges”, s ezzel együtt igazolja, illusztrálja Kölcsey tépelődését — a közlés célja ez.

Az első szám még egy részletet hoz az első antirencenzióból, ez nem jegyzet, hanem vitacikk. Előbb Kölcsey polemikus írása olvasható (233–242) az időmértékes-rímes formák, főként a jambus és a trocheus használhatóságáról, szépségéről, majd rátér Berzsenyi nézetei vitatására. Kölcsey itt a *Tudományos Gyűjteményben* (1826. IV. 85–99.) megjelent *A versformákról* c. tanulmányt említi, s azt fejtegeti, hogy Berzsenyi elutasító nézete szembenáll az „egész pallérozott Európával”; megkérdőjelezi, hogy a Berzsenyi elvei szerinti közepszerűség alkalmazható-e a versformákra; nevetségesnek tartja, hogy a rímes-időmértékes formát a festett szoborhoz hasonlítja, s hogy nem tesz különbséget a rímes hexameter és a modern formák között. Ez után hozzák Berzsenyi írását (243–247), amely azonban nem a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent tanulmányból való, hanem az első antirencenzióból, méghozzá átszerkesztett formában, több részletből állították össze a közlés célja szerint. E cél pedig elsősorban az, hogy bemutassák, miszerint Berzsenyi azért idegenkedik e formától, mert benne az idegen minta kritikátlan átvételét látja. A szerkesztők eljárása per se vitatható, különösen az átszerkesztés, még ha gondolatjellel, három ponttal utalnak is a részlet-közlésekre. Egy azonban bizonyos: a szövegből mindenütt kihagyták a közvetlen polémiára utaló mondatokat, Kölcsey nézete csak egyszer szerepel benne. A közlés célja a Berzsenyi-vélemény és indítékának bemutatása volt, s nem a kipellengérezés.

Az első szám utolsó cikkében is Berzsenyivel vitáznak (311–312). Itt egyik állítására utalnak, amelyet a róla írott jegyzetből idéznek: „Göthét a’ Németek Poetának nem ismerik” — ehhez csatolnak egy cikkrészletet a hallei és lipcsei *Literatur Zeitung* 1807. évfolyamából, amely Goethe nagyságáról szól. Vitatható, hogy a mondatot nem Berzsenyitől idézik, ám ez a mód arra utal, hogy nem a költőt akarták leminősíteni, hanem

²KÖLCSEY Ferenc *összes művei*. I–III. Kiad.: SZAUDER Józsefné és SZAUDER József. Bp., 1960. III. 336–337. A továbbiakban: KFÖM.

elsősorban a maguk nézetét (Goethe nagyságát, elismertségét) kívánták igazolni, alátámasztani. Megjegyzendő még, hogy Berzsenyi e mondata nem az első, hanem a második antirecenzióból való („A német recenziók szerint Goethe a poétai nevet nem érdemlette”), tehát megjelent cikkekre utalnak. S az összképhez mindenképpen hozzátartozik még, hogy a Berzsenyivel vitatkozó közlések mellett hoznak az első számban Berzsenyit dicsérető írást is. Ilyen az említett Majláth-jegyzet, mely a *Nemzeti hagyományok* azon részletéhez kapcsolódik, ahol Kölcsey Ányost, mint a kor egyetlen nemzeti költőjét méltatja — a jegyzet mintegy kiegészíti ezt: „Berzsenyi Dániel, minden kétségen túl, legelső a Magyar költők közt, mivel egészen magyar.³ Lángolóbb valamit, mint az ő Ódái, gondolnunk sem lehet...” (58).

Az első antirecenzióból még egy rövid részletet adtak ki az *Élet és Literatura* 2. számában, 1827-ben. A lap e részében öt Szemere-szonettet közölnek, majd ezekről, illetve a szonettekről írott véleményeket Kazinczytól, Kölcseytől, Horvát Istvántól, Vitkovicstől (262–281). Kölcsey arról értekezik, hogy a szonett nagy mesterségbeli tudást igényel s csak a legnagyobb költőknek való, félő azonban, hogy mint pusztán mesterkedés divattá válik. Kazinczy és Szemere szonettjeit dicséri, mint írja, azok „az olasz nyelv lágyaságáig” érnek — ehhez csatolják a Berzsenyitől átvett véleményét a jegyzetben. Berzsenyi itt arról elmélkedik, hogy a magyar a lány olasz és a nehéz német között középen áll, „férfiasabb az olasznál, tüzezebb a németnél”, s óhajtja, hogy „az olasz poézis lágy finomsága” „távol legyen a magyar poézistól.” Itt tehát a szerző és szerkesztő Kölcsey nézetével ellentétes állítás kap teret, amelyben semmi dehonesztáló nincs, inkább a szerkesztői elveknek megfelelő, többoldalú vélemény megszólatását kell látnunk benne. Az *Élet és Literaturából* Múzariónná lett folyóirat 4. kötetében is olvasható egy Berzsenyitől átvett írás. Kazinczy *Az én boldogítóm* és Kölcsey *A jegyváltó* c. szonettjeit közlik (42–43); utána olvasható Szemerétől a két vers rövid, értékelő összehasonlítása, s ezután következik Berzsenyitől a Kölcsey-vers elmarasztaló elemzése (43–53). E részlet azonban nem az első, hanem a második, megjelent antirecenzióból való, s ott inkább visszatetsző, mint e helyen. Ott ugyanis Berzsenyi erősen vitatható módon a kritikus Kölcsey következetlenségeit akarta illusztrálni a költő Kölcsey hibáival; itt azonban, kivéve az eredeti szövegkörnyezetből csak mint egy, a Szemere véleményével szembesülő elemzés hat. Mint ilyen, nem szégyeníti meg íróját, csupán eltérő felfogást szembesít s a szerkesztői elveknek megfelelően az olvasóra bizza az ítékezést.

Az átvételeket összegezve elmondható, hogy azok elsősorban a szerkesztői koncepciót érvényesítették. Az első antirecenzióból három részletet közöltek. Kétségtelen, hogy ezek és a másodikból átvett részeket többnyire a vitatott, a „nem elég tisztán kifejtett princípiumokon” épült nézeteket illusztrálják, de mint ilyenek is segítik a „tisztább kifejtést”, a többoldalú tájékozódást — ez volt fontos a szerkesztőknek, nem a költő lejárata, amelyet különben egyik közlemény sem igazol maradéktalanul. Berzsenyi nézeteiről a legkedvezőtlenebb képet a verstani elveit illusztráló átvétel adja; itt vitatható leginkább a szerkesztők eljárása: az is, hogy nem a megjelent tanulmányból, hanem a kiadatlan írásból vették az illusztrációt, s méginkább az, hogy átszerkesztették, noha evvel tömpították élet, személyeskedő hangját. Joggal felróható az is, hogy a szerkesztők egyik esetben sem kérték a közléshez Berzsenyi hozzájárulását. Ezt azonban másokkal sem tették meg — az érintettek vitatták is eljárásukat. Legélesebben Kazinczy, ő egyenesen „gázságnak” nevezi, hogy az illusz-fordításról írott leveleit megkérdezése nélkül kinyomtatták,⁴ tiltakozik Ferenczy Lajos is, mert tudta nélkül jelentették meg versét, noha maga korántsem tartotta kidolgozottnak, le is írja javításait. A szerkesztők elveibe belefért, hogy ezt a bíráló, kiegészítő írást is közölték az első számban (404–413). Belefért az is, hogy Kölcsey programja szerint a lapjukról írott kritikákat kiadják. „Házi rosta” c. rovatukban olvashatók Fáy

³E nézetet Toldy vitatta a *Tudományos Gyűjtemény* 1826. X. kötetében. Itt azt fejtegeti, hogy az „egészen magyar” más költőre is alkalmazható, s önmagában nem értékmérő; Berzsenyit pedig nem kell túldicsérni, mert nem szorul rá. 107.

⁴*KazLev.*, XX. 108, 134–135, 135–136, 254–255.

András jegyzetei (*Múzárion* 4. 1829. 1–8, 74–86) — ő a kritikusi önteltséget, stílust bírálja, vitatkozik Csokonai megítéléséről; Szontagh Gusztáv (89–94) az „Anthológiai Szabadságot” dicséri, azt, hogy átvettek máshonnan is írásokat, s így teljesebb képet tudtak adni egy-egy kérdésről — e gyakorlatba illettek a Berzsenyi-írók is. Több problémát vet fel a Körner-tanulmányhoz csatolt Berzsenyivel vitázó, hosszabb jegyzet.

Kölcsey 1823-ban Szemerétől értesült arról, hogy Berzsenyit mennyire megrendítette kritikája, tőle tudott az első antirecenzióról. Válaszlevelében ekkor azt fejtegeti, hogy a költő megbántottsága „hipochondriából” fakad s a „genie praetendált sérthetlensége ideáljában fekszik”, s kiténik az is, hogy maga kész a válaszra: „szeretném, ha hipochondriás recenzióját mással váltaná fel. Így talán Berzsenyinek minden tanulgatása mellett is (ha nagyon nem hízelkedem magamnak) mégis némely jó tanácsokat adhatnék feleletben.” A költő írását ugyan nem ismeri, de fenntartásai így is erősek: „nagy örömem lenne, ha Berzsenyi igazán tanult volna, s azt amit különben elmúlasztott, bosszúság miatt tenné meg.”⁵ Érezhetően most is kételyei vannak, hogy Berzsenyi „igazán” tanult-e, s az is kiderül, hogy válaszában korántsem az egyenrangúak vitájára, hanem tanácsokat osztó oktatásra készül. Sőt, talán fenyegetőre is. „Jaj annak, aki antikritikát mer írni erre vagy a jövődö recenziókra” — írta 1815-ben Csokonai-bírálatára kapcsán,⁶ s bizvást elmondható, hogy fölényének tudata a „tanulगतó” költővel szemben legalább annyira „praetendált”, mint Berzsenyi érzékenysége. Amikor 1825-ben megjelenik az átdolgozott antirecenzió, Szemere megalapozottan sürgöti válaszára barátját: „Eddig olvastad Berzsenyinek Antikritikáját. Az rettenetes! Ugyan, édes Ferim, ne hagyj feleletlenül. Én a te hyper-antikritikádnak szívesen adnék helyet „Észrevételeim” között. Rajta tehát!”⁷ A válaszcikk beharangozását már némi mesterséges homályba burkolják.

Toldy Kölcsey indulatáról, elszántságáról tud. Egy Kisfaludy Károlynál összegyűlt körben állítólag azt mondta, hogy „ha Berzsenyi azt a recenziót 8 év alatt sem felejtette el [1817–25], de az én feleletem kétszer nyolczig sem fogja elfelejteni.” Szemere pedig némi titkolózással vagy áltitkolózással máris ismertet egy választ. „Felolvasta pedig Sz[emere] azt a levelet melly az első kötetben ugyan [Berzsenyi] ellen van. De egy Anonymus neve alatt lesz, s Sz[emere] semmit nem titkolt előttünk, csak ezt, de világos, hogy K[ölcsey] maga írta, Pozsonyból van datálva, májusból ni fallor.”⁸ Toldy híradása felvet néhány kérdést. Ha Kölcsey kivehetően ekkor csak ígért egy kemény választ, Szemere pedig máris felolvasott egy „levelet”, azonos-e a kettő? Vagy csak leplező manőverről van szó? De ha Kölcsey a szerző, aki mint láttuk, eleve kész volt a válaszára, s aki most is, máskor is vállalta nézetét, miért a leplezgető taktika? Toldy levelet emleget, s ez ismét homályos utalás. Lehetséges, hogy a „levél” csak lapot jelent itt, ha azonban a datálás emlegetése miatt is szó szerint értjük, akkor talán a Körner-tanulmányra vonatkozhat, ezt írta ugyan is Kölcsey fiktív és laza levélformában. Vagy egy másik, azaz harmadik írásról van szó? Az „anonymus” cikk ugyanis nem levél s dátum sincs rajta — igaz, Toldy ezt fenntartással közli: ni fallor (ha nem tévedek). Nem igazít el, ha feltesszük, hogy esetleg azt a részt olvasták fel a Körner-tanulmányból, ahol Kölcsey Berzsenyit példaként idézi arra, hogy mennyire nem értik a kritikákat. Ez esetben nem állítható, hogy az írás névtelen, hiszen a tanulmány alatt „Cselkövy” neve olvasható. Problematikus a Berzsenyi elleni cikk tördelése is.

Kölcsey a Körner-tanulmányban épp azt fejtegeti, hogy őt a támadások, értetlenség nem tántorítják el a kritikától, a tollcsatától, ha hallgat, annak más oka van. Így hangzik a megjegyzetelt mondat: „S ha én a’ Csokonai Championjait s Berzsenyit felelet nélkül hagytam, az onnan történt, mert olyan Literátor ellen ki a Bürger’ nadrágvarróját poetának lenni gondolja, s olyan Költő ellen ki a’ maga verseinek szépsége mellett esküdözik

⁵ KFÖM., III. 277–278.

⁶ KFÖM., III. 180.

⁷ Szemere Pál munkái. Szerkeszti: SZVORÉNYI József. Bp., 1890. I–III. III. 223.

⁸ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: OLVÁNYI Ambrus Bp., 1969. 317. A továbbiakban: Bajza–Toldy levelezés.

nincsen fegyverem." A Csokonai-vitát most figyelmen kívül hagyva az a meglepő, hogy Kölcsey itt, előbbi nyilatkozataival ellentétben elhárítja, mintegy magához méltatlannak tartja, hogy feleljen, hogy vitába bocsátkozzék. Nem jelent ez kevesebbet tehát, mint hogy Kölcsey nem ért egyet előbbi, vitára kész állásfoglalásával vagy legalábbis azt, hogy a szerző Kölcsey nem ért egyet a szerkesztő Kölcseyvel, aki mégiscsak közli a Berzsenyivel polemizáló írást. Ez a „meghasonlás”, eltávolítás magában a cikkben is észlelhető.

Először a Körner-tanulmánnyal egyetértve a kritika hatástalanságáról ír a névtelen szerző, majd arról, hogy milyen vádak érték Berzsenyit Kölcsey kritikájában, s hogy ő mit tart kifogásolhatónak ebben. Fenntartásait kívülállónként fogalmazza meg, ilyen fordulatokkal: „Mi szükség volt azt Kölcseynek kitrombitálni...” „Semmiért sem haragudtam úgy, mint Kölcseynek azon kitételéért...” „Kölcsey itt azt a hibát tevő...” „mennyire bosszankodtam, midőn Kölcsey...” Persze ha sorra vesszük állításait, másként fest ez az elhatárolódás. A középponti gondolat a kritika céltalanságáról, láttuk, megegyezik a megjegyzetelt tanulmány egyik alapgondolatával s voltaképpen ennek illusztrálása az összes „kifogás”. Kiderül ugyanis, hogy a névtelen azért „haragudott”, „bosszankodott” Kölcsey bírálata, mert az Berzsenyit a „rossz esztétizáló alacsonyására szállította le”; mert ahelyett, hogy belátta volna „üres expressiói” hibáit, inkább azok magyarázatására készítette; mert féltudósokodásra vitte, s mint ilyen félremagyarázza, rosszul értelmezi a poétai nyelvről, a vegyületről, az ízlés szerepéről alakított nézeteket, forma-felfogása felületes és elfogadhatatlan, rosszul érvel a poétai szűkkörűség és kimerülés problémáiban. Ez utóbbit különben a cikk szerint azért volt fölösleges „kitrombitálni” Kölcseynek, mert a hanyatlást úgyis látja mindenki. A harmadik személyben közölt elhatárolódás ilyenformán az egyetértést jelentő retorikai fogás. A harmadik személyiséghez még azt is hozzátehetjük, hogy Kölcseytől nem volt idegen alanya ilyenféle jelölése, az *Országgyűlési napló* több helyén mint Kölcsey, K...y, a *szatmári követ* szerepel, de ott egy dokumentatív műfajban, avval a szándékkal, hogy az eseményeket, a szereplőket kellő objektivitással mutassa be. Itt azonban fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon mi szükség volt e retorikai elhatárolódásra? Miért kellett ez annak a Kölcseynek, aki kész volt a vitára, aki mindig vállalta minden véleményét, aki tudása, igaza fölényében öntudatosan most is azt gondolja, hogy, mint írja, a „valót” ő képviseli? Miért hát a talán mindenkit jelző fiktív harmadik személy? Nyomatékosításul? Mikor amúgy is meg van győződve álláspontja helyességéről? Mi szükség az olyanféle távoltartó fordulatokra, hogy „haragban vagyok mind a kritikus, mind az antikritikus ellen”? S mire jó *A jegyváltó* elemzésére utaló furcsa befejezés? Így szól: „Fog-e Kölcsey az eltiport dalocska mellett Berzsenyinek példájaként antikritikázni... Ők lássák, mit csinálnak egymással!” A kérdés annál is inkább értelmetlen, mert Kölcsey a megjegyzetelt mondatban épp az írta, hogy megveti a maga alkotásait dicsérő költőt. *A jegyváltó* elemzését, dicséretét különben, mint már láttuk, Szemere írta meg a *Múzárion* negyedik számában.

S nem túlságosan harsányak-e a fordulatok, melyekben Kölcsey szélsőséges retorikával jelzi, hogy nem ért egyet önmagával, miközben nagyonis egyetért, s fenntartásait nagyon élesen, lekezelő fordulatokban közli az egész írás: Berzsenyi „szánakozásra méltó magyarázkodásokra ereszkedik”, „magát a fejetlen etimológusok porába vegyíti”, „mindaz, amit beszél, alaptalan”, „megmosolyogtatja magát”, „nevetségessé szofizmákra”, „nevetségessé gondolatra” vezetnek szavai. Kölcsey filozófiai, esztétikai elmélyültséggel írott bírálataiban legfeljebb egy-egy kitételben engedett meg magának indulatot (ilyen a Berzsenyi-kritika befejezése), állandó hangnemenként korántsem volt jellemző rá. S még kevésbé a módszer, a cikk felépítése. Rohonyi Zoltán is megállapította, hogy nem veszi sorba „Berzsenyi védekezésének valamennyi „hadállását”, ehelyett perspektivikus képet nyújt a vitában kibontott elvek és megnyilatkozó *magatartás* közegéről és értékéről.”⁹ Kölcsey azonban kivételesen módszeres gondolkodó, tanulmányai, kritikái felépítésére nagyon is kényesen ügyelő alkotó volt. „Gyűlölöm a schlendiánt mindenben, tehát a kritikában is”

⁹ ROHONYI Zoltán, *Adalékok a kritika élettanához. Kölcsey és Berzsenyi vitája*. In *Irodalomtudományi és stílusztikai tanulmányok*. Szerkesztette: LÁNG Gusztáv és SZABÓ Zoltán. Bukarest, 1981. 32.

— írta épp a Körner-tanulmányban. A cikk felépítése, a túlságosan sokszor ismételt költői sértődöttség, a kifogások szinte ötletszerű sorakoztatása a bekezdésekben, nem a gond-
dal szerkesztő Kölcseyre jellemző. Van más problematikus sajátosság is. Igen feltűnő a
Csokonai-kritika fogadtatásáról frott elítélő kitétel ismétlése a Körner-tanulmány szöve-
gében és a Berzsenyiről szóló jegyzetben. Idéznünk kell még egyszer az előbbit: „olylan
Literátor ellen, ki a Bürger' nadrágvarróját poetának lenni gondolja...”; a következő
lapon, a jegyzetben azt olvassuk: „nem ekkor tanította e bizonyos kéretlen Védelmesző,
hogy a' művészség' tárgyairól az avataatlanok is ítélnének? Nem ekkor számláltatott e a
Bürger részeges nadrágvarrója a német Literatúra bajnokai közé?” a nagyon egyedi pél-
da indulatos felidézése, az azonos fordulat azonos szerzőre vall. Azaz vallana, ha nem
kellene ismét rákérdoznünk, hogy a „schlendriánt” olyannyira gyűlölő, olyannyira igé-
nyesen fogalmazó szerző megengedhetőnek tartotta-e két lapon belül az ilyen szembetű-
nő fordulat ismétlését? Szerzősége mellett szól vagy éppen ellene? Vagy gondoljuk azt,
hogy Kölcseyt elragadta az indulat, amely sajnálatosan érződik az egész névtelen cikkben,
s amelynek lekezelő, bántó kitételeit csak az „Anonymus” álarcában vállalta?

A szabadjára engedett indulat, a túlságosan erős retorikai és stílusbeli fordulatok, a
cikk szerkezetének lazasága mellett feltűnő az érvelés túlságosan sommás volta: Berzse-
nyi érveit inkább lekezelően minősíti, mint elemzi. Berzsenyi azt írta, hogy az ízlés a
poétaság legfőbb vezére; a vitázó nem a 18. században sokat idézett, a nyelvújítás har-
caiban sokat vitatott ízlés-elv szerepéről, problematikus voltáról értekeznek, helyette azt a
választ olvassuk, hogy „egészen ki nem fejtett ízléssel” is lehet valaki költő, erre „ő maga
magának bizonyággal szolgálhat”. Berzsenyi avval védte *A remete* összetett műfaját, hogy a
„görögöknek nem volt egyéb lírikumok az ódán kívül”; erre nem fejtegetés, cáfolat kö-
vetkezik a görög műfajok különféleségéről, hanem lekezelő minősítés, hűre és vélekedés
„hiba”, „nem nagy régiség-tudomány. Ha ő valaha csak Pindarusnak töredékein végig
tekintett vala, nem mondotta volna ezt.” Amit a hellén költői nyelvről mond, az „alap-
talan”, s idézi is a „nevetséges gondolatot”, mely szerint a helléneknek „különös poétai
nyelvök” volt. Berzsenyi itt valóban tévedett, mégpedig azért, mert félreértette forrását,
Bouterwecket, aki csupán a színjátékok nyelvének különbözőségéről írt.¹⁰ A Berzsenyi-
ellenes cikk szerzője azonban nem ezt mutatja ki, inkább tudását tudatlanságát minő-
síti: „Berzsenyi előtt a görög nyelv ismeretlen föld”, „tévelygésben él”. A névtelen szerző
legrészletesebben kifejtve a forma szerepéről írottakra reagál, mondván, hogy Berzsenyi
„még a külső formának a belsőre folyását sem akarja látni.” Ez azonban nem helytálló
vád, hiszen Berzsenyi azt fejtegette, hogy a „belső modulatio” a legfontosabb, a forma
ezt „kiszolgálja”, követi, s azt írja, hogy a modern költészet rangja nem a formából, ha-
nem műveltsége általános emelkedettségéből ítélné meg. A vitacikk nagyon sommás
véleményéből pedig az olvasható ki, hogy a „tibulli” és a „horáci” mérték karakterét ma-
ga a költői mű adja meg — azaz a „külső” és a „belső” forma együtt, kölcsönhatásukról
tehát voltaképpen hasonlóan vélekednek. Ez is egyike azon vitakérdéseknek, amelyben
véleményük, mint Csetri Lajos írta, nem állt oly nagyon távol egymástól.¹¹

Kölcsey, mint a Körner-tanulmányban olvasható, minden szekepszise, leverő tapaszt-
talata mellett is vallja, hogy a bírálatok, a tolcsaták szükségesegek és hasznosak. Szeme-
rével közösen kialakított szerkesztői elvei is ezt demonstrálják; így az első számban a
Berzsenyi-polémia minden irata; ezt igazolják a tanulmányokhoz közölt, másoktól szár-
mazó jegyzetek; ezt a nagy port felvert Iliász-per dokumentumai; s erről szól egy összeg-
ző írás, Szemere tanulmánya, a kiadók rossz szokása szerint cím és név nélkül (275–282),
később Szemere művei között jelent meg *A tudományos perekről s a tollharcokról* címen. Ze-
merek polémiái, az önvédelem jogosságáról, szükségességéről, hasznáról, árnyoldalairól
sorakoztat eszmefuttatásokat, formájában is vállalva a töredékességet: az egyes bekez-

¹⁰ „Amit Kölcsey tudatlanságnak vélt, az legfeljebb félreértés volt” — írja MERÉNYI Oszkár. In *Berzsenyi Dániel prózai munkái*. Kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: MERÉNYI Oszkár. Kaposvár, 1941. 279.; közli a félreértett Bouterweck-szöveget is.

¹¹ CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek. Berzsenyi tanulmányok*. Bp., 1986. 352.

dések mindig gondolatjellel végződnek, az újak három ponttal kezdődnek — amolyan tűnődés tehát a kritikáról és főként az antikritikáról. Vannak esetek. írja a szerző, amikor jobb hallgatni, mint felelni a támadásra, máskor azonban ha a „Köz-ügyre nézve” hasznos polémia lehetősége merül fel, szükséges az érveket kifejtetni, ha kell, élesen is, „de mindig igazságosan irigység és idegenség nélkül, és egyebet soha nem tekintvén, mint a’ Literatura javát.” Tanulságosabb ugyanis szerinte, hogy az írók mondják meg egymásról véleményeiket. „tanításait”, mintha állandóan kímélik egymást. Kritika és antikritika különben „szükségesen következnek az emberi természetből”, mert ha az emberi gyarlóság törvénye szerint mindenki botolhat, tévedhet a szerző és a kritikus is, ennek megvilágítása pedig mindkét esetben hasznos. A végső következtetés is az, hogy a „tudományos perek” haszna „képzeltetetlen”, ilyenek hozták el szerinte a „német Literatura arany korát is.” A különböző kritikai magatartásra példákat is hoz: az eltérő nézeteket becsülő toleranciára Horvát István és Vitkovics nevét említi; „a’ Szépnek ’s Jónak és igaznak igen mély, igen forró érzése” hatja át szerinte Kazinczy és Kölcsey kritikai írásait; a szélsőségesen elutasító magatartásra kivehetően Berzsenyi a minta, valószínű ő az, aki „saját Recensensétől minden tudományt, igazságot, józan eszt ’s hazafiúi szivet meg fog tagadni”; s talán őt idézi a befejezés, írásjel szerinti citátuma is: „Recensenes, te rosszul ítéltél; mert íme, én egy vagyok azon Jelesek közül, kiket bámulni kell!”

A töredékes gondolatok összhangban vannak Kölcsey nézeteivel. Ő — mint a Körner-tanulmányban olvassuk — szintén hitt abban, hogy a tollcsaták „nem szűnnek meg tanulságosak lenni”; mindketten arról írnak, hogy a legfontosabb bennük a „való” (igazság) és az ügy szolgálata. Szemere ezt így írja: a kritikus „tiszte csak az, hogy a’ helyest és helytelent, az igazat és nem igazat, a’ szépet és rútat kimutassa.” E célszerűség és érték kijelölésében kivehetőleg Szemere is herderiánus alapon áll, miként Kölcsey. Az *Élet és Literatura* első számában közölt *Nemzeti hagyományok* a fejlődés ellentmondásait, az ellentétek harcának előre vivő hatását vallja; a Körner-tanulmányban pedig arról értekeznek, hogy a kritikákban és a vitákban felszínre kerülő ellentétekben az a legfontosabb, hogy milyen „relációban” állnak a „Literatúra egészével, saját korával, a’ nyelv állapotával, az olvasó közönség” ízlésével és isméréseivel”, miként teljesíti a harc az ügy szolgálatát. Szemere is az ellentétek kibontakoztatás teremtő hasznát sorakoztatja a töredéknek jelzett bekezdésekben úgy, hogy elméleti megfontolásait inkább összegzi, mint fejtegeti. Írása sommás megállapításai, az inkább felsoroló, mint következtető szerkesztésmód, az elvi részletek kifejtetlensége a Berzsenyi-ellenes jegyzetre emlékeztet.

Ennyi homály, kérdőjel, szerkesztési és stiláris probléma említése után talán jelezhető némi feltevés. Nem lehet-e, hogy a Berzsenyivel vitázni kész Kölcsey látva a megjelent antikritika sértett és sértő irányát, komoly válaszra már nem érzett kedvet? Ám mivel igazolva látta eddigi összes fenntartásait a költővel szemben, s mivel károsnak tartotta magatartását, valamilyen feleletet akkor is jogosnak érzett, ha maga azt nyíltan nem vállalta? Szerkesztőtársa, barátja is a válaszadást sürgette, s noha korábban maga írt vitacikket Kölcsey kritikájáról, a költő válaszána sértő, őt is sértő, káros irányát látva, most teljesen barátja véleménye mellé állt. Mivel lapjuk szerkesztői koncepciója, gyakorlata az volt, hogy teret adtak kritikus, akár szélsőségesen ellentétes nézeteknek is, s mivel náluk a jegyzetek épp ezt a célt szolgálták, a Berzsenyinek adandó válaszra is mindketten ezt a formát tartották a legcélszerűbbnek. S nem lehet-e, hogy a cikket, épp Kölcsey idézett fenntartásai miatt ketten írták, s mint ilyen, névtelen, szerkesztőségi cikk lett? Talán így magyarázható a beharangozását körülvevő homály a szerző körül; így vállalhatták a nagyonis harsány retorikát a cikkekben. Írtak ők együtt polémiákat: 1815-ben a híres, gunyoros vitairatot (*Felelet a Mondolatra*); van rá példa e korban is: Toldy számol be Kazinczynek arról, hogy a *Minerva* harmadik kötetéről ketten írtak bíráló cikket a *Tudományos Gyűjtemény* számára.¹² S nem lehet-e, hogy az összeállítás elsősorban Szemere munkája? Ez magyarázná a nem Kölcseyre valló laza szerkesztésmódot, a túlságosan sommás, nem egyszer becsmérő kioktatásokat. Még eljátszhatunk avval is, hogy a har-

¹² *KazLev.*, XX. 138, 584.

madik személyűséget is jobban megérteti ez a feltevés, hiszen annak idején Szemere valóban „bosszankodott” a Kőlcsey-kritika némely kitételén. S az is bizonyos, hogy a jegyzet végén olvasható talányos kérdésre Szemere „felelt”: ő írta meg *A jegyváltóról* az elismerő véleményt. Sajnos, nem tudni pontosan, hogy Kőlcsey a szám végleges összeállításakor Pesten volt-e, de talán úgy történhetett, hogy Szemere leírta, megmutatta vagy megküldte neki a szöveget, Kőlcsey átnézte, beleírt, javított. Talán az ő szövege a cikkben az ember és a művész megítéléséről, a zseniről írott kifejtettebb, elméleti igényű rész. Talán így magyarázható a Körner-tanulmányból átvett idézet is: a névtelen harmadik személy mögé rejtő szerkesztőség megtehetette ezt. A megjelent vitacikk mindenesetre nem igazolja maradéktalanul Kőlcsey szerzőségét, láttuk, ott, a Körner-tanulmány szövegében maga is elhatárolja magát a polémiától; életében neve alatt nem is jelent meg.¹³ Igazolja ellenben az *Élet és Literatura* szerkesztői elveit, illusztrálja a szerkesztők egyetértésben vállalt nézeteit a kritika, a viták hasznáról, a kritikai befogadás káros változatáról, s így Berzsenyiről. A Berzsenyi ellenes jegyzet ugyan a Kőlcsey-kritika vádjait ismétli (a tanulatlanságot, a helyenkénti ürességet, a kiírtságot, a műfaji kevertség hibásnak tartott tételét), e gondolatok átvételéhez azonban elegendő volt a szerkesztői helyeslés, állásfoglalás — nem is szólva arról, hogy a nevezetes recenzióról annak idején bírálatot író Szemere az érveket éppoly jól ismerte, mint a szerző.

A Kőlcsey-írásokkal való egyezés, sőt, a lényeges gondolatok ismétlése viszont alapja lehetett annak, hogy Szemere nem akarta magának tulajdonítani, s Kőlcsey műveként adta ki az 1844-es kiadás V. kötetében, címet is írva föléje.¹⁴ Itt is „konceptiózusan” közli, egy hozzá írott levél részlete után, amelyben Kőlcsey a bírálatok kedvezőtlen fogadtatásáról ír; ez után a Berzsenyi-ellenes *Kritika és antikritika* mintegy igazolja, illusztrálja a tételt. A szöveg névtelen közlése a lapban, tördelése Kőlcsey tanulmánya alatt végül is megengedi, hogy őt tartsák szerzőnek. Megengedi, de nem egészen igazolja. A kételyeket a cikk fogadtatása, a kortársak véleménye is táplálja, dokumentumaiból ugyanis korántsem egyértelmű, hogy a cikk szerzője Kőlcsey volt.

Az első híradás Toldytól való. Ő, noha a cikk beharangozásakor Kőlcsey szerzőségére gondolt, 1826 júliusában azt írja Bajzának, hogy az *Élet és Literatura* első számában „Berzsenyivel veszszeszik valaki”¹⁵ — később pontosabb híradást is olvashatunk tőle. Kazinczy is gyorsan és érthető haraggal reagál a számra. Azt fejtegeti Toldynak, hogy a „veszszekedés”, a „czivakodás” már szükségtelen, s mind az Iliász-perben, mind a Berzsenyi-ellenes cikkben Kőlcseyt szidja indikátorként és szerzőként, az ő „unedel” bosszúját, támadását emlegeti „a szeretetre méltó szerencsétlen Berzsenyi ellen”, ez az írás szerinte „mocskolja” a számot.¹⁶ Toldy válaszában Berzsenyi magatartását, antirecenziója személyeskedő fordulatait kárhooztatja, szerinte ez „korbácsot érdemel”. Kőlcsey védelmében figyelemre méltót ír: „Nincs jusod Tek. Úr azt a „mocskos portékát” Kőlcseynek tulajdonítani; de felvenni azt: azzal Kőlcsey tartozott magának.” Toldy véleményét annál is inkább megfontolhatjuk, mert e levélben azt is írja, hogy „én Kőlcsey minden meg nem jelent munkáit ismerem”¹⁷ — s nyilván ez lehetett az alapja annak, hogy már nem tartotta szerzőnek őt. Úgy tűnik, hogy ekkor még a közös fogalmazást sem feltételezi, Kőlcsey szerepe itt mindössze annyi, hogy szerkesztőként közölte az írást. Később azonban Toldy némiképp módosította álláspontját — jó lenne tudni, milyen meggondolás, információ alapján: a szöveg-megfelelések, a Kőlcseyre utaló gondolatok hatására változtatott néze-

¹³ Horváth János könyvében azt olvassuk, hogy a Berzsenyi ellenes jegyzet „aztán *Kritika és antikritika* címen ugyanazon folyóirat 1827-i évfolyamában külön is megjelent.” Ez az *Élet és Literatura* második száma lenne; de sem itt, sem a többi kötetben nincsen a cikk; címet egyébként sem adtak egyik közleményüknek sem. HORVÁTH JÁNOS, *Berzsenyi és írbarátai*. Bp., 1960. 219.

¹⁴ *Kőlcsey Ferencz minden munkái*. Szerkesztették B. EÖTVÖS József, SZALAY László és SZEMERE Pál. I-VI. Pest, 1840-1848. V. (1844): *Kőlcsey Ferencz vegyes dolgozatai*. X. *Kritika és antikritika*. 179-186.

¹⁵ *Bajza-Toldy levelezés*. 333.

¹⁶ *KazLev.*, XX. 257, 272.

¹⁷ *KazLev.*, XX. 281, 282.

tén vagy Szemere szóbeli közlésére? Annyi bizonyos, hogy az 1844-es kiadás nem győzte meg őt, s ezután sem tartja szerzőnek Kölcseyt. Az ő Kölcsey-kiadásában, 1860-ban, a IV. kötetben a Szemerétől adott címen jelent meg az írás, de jegyzetelve: „E jegyzés az Élet és Literatura I. kötetében (Pest, 1826. 174–183) a Körner Zrínyije bírálatának azon szakaszához, mely jelen kiadásunkban a III. köt. 161. lapján e szavakkal végződik: »olyan költő ellen, ki a maga verseinek szépsége mellett esküdzőzik, nincsen fegyverem« vettetett, aláírás nélkül, s így a szerkesztőség (Szemere és Kölcsey) képében.”¹⁸ Toldy nagyon óvatos; bár kivehetően szerkesztőségi cikknek tartja, de a „képében” kitétel arra utal, hogy csak vállalták, de nem ők írták. A későbbi kiadások szerkesztői nem vették figyelembe ezt a jegyzetet és Toldy értesüléseit, s az írást a Szemerétől kapott címen egyértelműen Kölcsey cikkének tartották (kivétel a jegyzetben említett Angyal Dávid-féle 1886–1887-es kiadás).

Pedig más kortárs író is tartózkodott a szerző megnevezésétől. Ferenczy Lajos az *Élet és Literatura* második számában ír kritikát a lapról (1827. 403–413); szerinte „méltánytalanságok” vannak benne, nem érti, „miért keres rendkívül való megsértetést”. Vonatkozhat ez az Iliász-perre, de a Berzsényi ellenes jegyzetre is; az bizonyos, hogy alanya általános alany, s a szerkesztők értendők alatta. Toldy említett kritikája mellett még egy részletes ismertetés és bírálat jelent meg a lapról a *Tudományos Gyűjteményben* (1827. IV. 63–73) K. J. aláírással, valószínű Kis Jánostól. „A 239-dik lapon” olvassuk itt „a Szerző Ber’sényi Dániel Antikritikája ellen kel ki.” Maga, miként Kölcsey és Szemere, meggyőződéssel vallja, hogy a helyreigazítás, a „felszegségek” kimutatása „szent kötelesség”, de ügyelni kell, hogy a vitázó csak a hibát pellengérezze ki, ne a személyt. Itt azonban „a személy is élesen, sőt kíméletlenül sértegettetik”, s fel is sorolja e kitételeket. „Minek az epés kifakadások?” — fűzi hozzá. A cikk írója megnevezésében azonban tartózkodó: „a Szerző” lehet bárki, ő a szerkesztőknek címezi bírálatát.

Döbrentei viszont szerzőként támadja Kölcseyt 1827-ben, az *Élet és Literatura* második kötetében, ahol egy 1826. november 25-i levelét közli (413–417). Ebben olvassuk: „Megtámadlak Téged, Kölcsey azért a’ jegyzésben lévő, Berzsényivel való perlekedésedért. Elmondád vélekedésedet a’ Tudományos Gyűjteményben Poéziséről, el ő a’ magáét a’ Tiedre; s most én Téged hallgatva szerettelek volna látni.” Feltűnt neki is az írás indulatosságából fakadó szerkesztetlensége, mint írja, nem így, hanem sorról sorra haladva, érvet ellenérvvel szembesítve kellett volna vitázni — ezért is szerzőként kárhozza Kölcseyt. Őt tartotta szerzőnek a sértett, Berzsényi is. Válasza, a *Kritikai levelek V. életében* nem jelent meg. Itt ő „Kölcsey gáncsainak hibáit” akarja kimutatni, vele vitázik: „Ügy látszik Kölcsey nem tudja azt...”¹⁹ Hogy Berzsényi őt véli a goromba cikk szerzőjének, azt természetesnek kell tartanunk, hiszen már az 1817-es kritikát is sértőnek, személyeskedőnek, támadónak tartotta; alaptételei ismétlését, bántásai „folytatását” látta ebben az írásban.

A kortársak megoszló véleménye mellett perdöntő lehetne, hogy Kölcsey miként éli meg a vitát, az ellene is támadó indulatokat? Mit vállal ő? Barátai jóvoltából hamar értesül Kazinczy haragjáról, a Berzsényi elleni támadás kárhoztatásáról. Ellenében indulatosan sorakoztatja szónoki kérdéseit: „minő napkeleti leborulásokkal tartozom én hát annak, aki a maga *nemesemberségét* és *kardját* hánytorgatá? annak, aki hamis esztétikai principiumokat terjesztett? annak, aki a való és a jó ízlés határain pusztítólag jelent meg? Annak, aki a kritikát éellenem neveltséges dühösködéssé fordítá? Melyiket fogja Kczy szegényebbnek tartani, az én recenziómat-e, vagy Bnek a Jegyváltón tett bosszúállását? — Nem hiszi-e, nem tudja-e Kczy, hogy Bnek Antirecenziójában hamis tudomány van?

¹⁸ Kölcsei Kölcsey Ferencz minden munkái. Második bővített kiadás TOLDY Ferencz által. I–VIII. Pesten, 1859–1861. IV. (1860): *Kritika és antikritika* címen, ehhez kapcsolódik a lap alján a jegyzet: 31. E jegyzet szó szerinti átvételével jelent meg a cikk az ANGYAL Dávid féle kiadásban is 1886–1887-ben; a gyűjtemény és a cikk címe ugyanaz: IV. (1886):39.

¹⁹ *Berzsényi Dániel összes művei*. Kiad.: MERÉNYI Oszkár. Bp., 1956. 317.

Jónak tartja-e azon értekezést, melyet B. a mértékes rím ellen készített?"²⁰ Kölcsey a maga álláspontját hangoztatja itt, s azt, hogy a kritikát így fogadó magatartás káros, s ez megérdemli a kemény leckét. Az *Élet és Literatura* cikke ezt a feladatot látja el, s ebből a szempontból nem fontos, nem is világos, hogy Kölcsey ezt szerzőként vagy szerkesztőként vállalja. Levelében csak az „én recenziómat” említi, nem a lapban megjelent jegyzetet, amely nem recenzió. Talán egy mondat vehető a cikkre való utalásnak, illetve variánsának. Ott, a Berzsenyi ellenes írásban ezt olvassuk: „Mindég megvolt a literátori csatákban az a hiba, hogy a csatázók sohasem a valót, hanem mindég csak azon eszközöket keresték, melyek által mind jó mind rossz oldalait megerősíthették, s magokat csallhatatlanoknak mutathassák.” Fenti levelében pedig ezt olvassuk: „Egyéberánt sohasse feledjük el, hogy a *valónak* mindég több tisztelettel tartozunk, mint az *írónak*, legyen az bárki is.” A való (igazság) tisztelete azonban, mint láttuk, Szemere tanulmányában, sőt, az egész szám koncepciójában is benne volt; másrészt az utalás lehet a szerkesztőé, aki az ő vélekedését is közvetítő cikk tendenciáját, erkölcsi súlyát vállalta.

Berzsenyi megítélése problémájára 1831-ben tér vissza levelezésében: Döbrentei ekkor keresi meg, s szeretné összebékíteni a költővel. Kölcsey válaszában öntudattal ismétli meg, hogy Berzsenyit most is nagy költőnek tartja, s azt is, ami változatlanul meggyőződése: hogy jogos volt, amit poétai karakteréről írt, jogos a kimerülés vádja. Ő, mint írja, másban, barátaiban, saját műveiben is talál hibát, s boldog lenne, ha róla valaki olyan „hév magasztalással” írna, mint ő Berzsenyiről. Mindez összességében az 1817-es kritikájára vonatkoztatható elsősorban. A költő sértődését változatlanul nem érti, s azt sem, hogy „ti sokan ellenem kiáltottatok.”²¹ S mivel fejtegetésében 1817-es írása tételeit idézi, az ellene „kiáltozás” éppúgy érthető akkorra (például a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségében lezajlott vitára, Szemere polemizáló írására), mint a véleményét ismétlő cikk fogadtatására. S ha ezt éppen az utóbbira érti, s éppen az őt, mint szerzőt kárhoztató Döbrenteire (és Kazinczyra) gondolt is, az nem vehető ki e levélből sem, hogy mint szerző vagy mint szerkesztő vállalja a nézeteit közvetítő írást, pontosabban, Berzsenyi megleckéztetését az *Élet és Literaturában*.

A kortársak óvatos, megoszló véleménye, Kölcsey nem egészen egyértelmű reagálása ily módon megerősíti a cikk nyomán is feltámadó kételyt: vajon ő írta-e a Berzsenyi ellenes jegyzetet avagy csak társszerzőként, szerkesztőként vehető itt számba? Amit a cikk keletkezéséről, közléséről, felépítéséről, stílusáról, visszhangjáról megállapíthattunk, az inkább Toldyt igazolja, aki szerkesztőségi cikknek tartotta az írást. A legdőntőbb érv azonban — sajnos — hiányzik: nincs meg a kézirat. Igaz, a Kölcsey-iratok között sincs; ez talán érv, de a hiány nem elégséges érv. Az lett volna igazán meggyőző, ha a Szemere-tárból vagy máshonnan előkerül a szerkesztőségi kézirat, esetleg Szemere írásával — ezt azonban sehol nem sikerült megtalálnom. Úgy tűnik azonban, hogy így is több, meggondolható érv szól amellet, hogy a *Kritika és antikritika* címen ismert írást fenntartásokkal kezeljük, hogy Kölcseyt inkább társszerzőként, szerkesztőként, mint szerzőként vegyük számba; illetve legalábbis jelezzük a kérdőjeleket a további kiadásokban.

²⁰ KFÖM., III. 318. Nem világos itt, hogy Berzsenyi „nemesembségét, kardját” hánytorgatása milyen közlésen alapul; Berzsenyi egyik válaszában sincs ilyen kitétel.

²¹ KFÖM., III. 405–406.